

EUSKARARA IRITSITAKO HITZ ERROMANIKOEN BOKALISMOA

Donostia, 1982-X-29

Luis Mari Mujika ()*

A) AURRETIKOAK

Latin aroaren eraginaz mintzatzean, maiz, maila erromanikora jo ohi da; maila hori mailebuen bokalismoan eta kontsonantismoan inguruko erromantzeek eginiko lexiko eta fonetik zerikusian konkretatzen da.

Hemen latinosteko (edo-eta guri hurbilagoa zaigun) bokalismoaz arituko gara; aro berri hori, nolabait, oso zabala da, hau da, goi-erdiarotik hasita behe-erdiaro arte doana; bitarte horretan latina erromantzeetan desegiten etorri baitzen. Dударik gabe, erromanikoaren kontzeptua, zabala ez-ezik, anbigua da, gaitza baita hitz batean eginiko aldaketa inperio-aroko latin erromanizantean, ala erromanikoan bertan, gertatu ote zen, jakitea, batez ere bokale batzuen mugida eta atzetonikeren erorketa kasuan.

Latinean bertan aldaketa nagusiak eman ziren intentsitate arazoan, hots, latin klasikotik arruntera, eta bestainbeste kantitateari zegokionez, u eta o, i eta e nahastu zirenean.

ERROMANIA-ko eskualde zabal batean bokaleen errerealizazioa (eta horien barne Galian eta Iberian) eskema honen arabera gertatu zen:

<i>Latin klasikoa</i>	Latin arrunta
\bar{i} \bar{e} \bar{o} \bar{u} \bar{i} \bar{e} \bar{o} \bar{a} \bar{a}	i u e o e o a

Gaztelanian latin arrunteko zazpi bokaletako sistema bostera murrizten da, e/o tonikeren diptongapena emanaz (berdin gertatzen da asturiar-leoneran, eta nafar-aragoieran). *Jungemann*-ek ongi dionez diptongapenak salbuespenak eduki zituen: “En castellano, e o del latin vulgar no se diptongaron delan-

(*) Lan hau “Latina eta erromanikoaren eragina euskarari” tesi doktoralaren zati bat da, geroa Ed. *Sendoa*-n argitaratua izan dena. Lan hau Euskaltzaindiaren batzarrean 1982-ko Urriaren 29-an irakurria izan zen.

te de consonantes palatales; en esta posición confluyeron con e, o procedentes de ç o latino-vulgares: lectu cast. *lecho*, pero arag. *lieito*; folia cast. *hoja*, pero arag. *fuella*" (1).

Erromantzeetan bokaleen sortea, silaba aske ala trabatueta, desberdina izan zen; fenomeno hori gaztelaniaz, gogoratu dugunez, e/o azentudunen dip-tongapenez lotu dugu (pedem, portam = pIE, pUErta). Bestalde, bokale doi-nugabeek aldaketa fonetikoak sortu zituzten, batez ere, *yod*-aren ostean. Fenomeno hauek, beraz, bokale erromanikoen sailean aztertuko ditugu, erromantzeekin duten zerikusiatatik.

Izan ere, azentuaren posizioak bokale atzetoniken (eta batzutan silaba osoen) galketak sor ditzake, hitz esdrixola eta gainesdrixolen sorrera galera-ziaz, gutienez, mendebaleko erromantzeetan. Honela, latineko frax(i)nus esdrixolak erromantzeetan ondorio hauek izan zituen: gazt. *fresno*, fr. *frêne*, kat. *freisa*, prob. *fraise*.

Sabeliko-osko hizkeratik zetorren bokalismoak (eta kontutan izan min-tzaira horretako jendeek konkistatu zutela Hispaniaren zati bat) hitz baten barnean o bokale u formulan ixtea suposatu zuen (octuber *october* ordez). Gaztelanian latineko azken u bokalea o formulan ireki zen (suelO, cielO, mundO, higO); baina, ia eti, euskaran delako u hori eutsi egiten da (*zorU*, *zerU*, *mundU*, *fikU*), eta noizbehinkako o soluzioen aurrean (halanola, *sorO*, *fagO*, *solO*, *zikiriO*, *ikO*, etab.) u amaiera zaharragotzat jo behar da. O soluzioan erromantzearen eragina ikusi behar da. (Alabainan, kontutan izan latinaren substratu fonetikoari dagokionez, grekotik eta indoeuropearraren geruzatik datorren o delako hori u baino zaharragoa dela latin arkaikoan).

Espainia-ren barnean bokalismoak jokaera desberdinak edukiko ditu Gaztela, Aragoi, Katalunia etabarretako erromantzeetan (adibidez, *ai* e-ra eta *au* o-rako murrizketak, nolabait, mendebalde eta hegoalderago, hau da, Valentzia, Lusitania, Galizia, Toledo aldera ematen ez dena).

Latin arruntetik eratorriko erromantzeen mamidura fonetikoak (euskaratutako mailebutan zerikusi nabaria duenak) faktore fonematiko eta morfe-matiko berezi diren arazoetara begi zorrotzez jartzea eskatzen du.

Hemengo berezitasun nagusien artean nabarmengarria da latin arruntak azentuaren eta kantitatearen eremuan esdrixola edo proparoxitonoen ordez paroxitonoak erabiltzeko zuen joera. Honek zerikusia nabaria eduki du erromantze bidez gureganatutako mailebutan, eta hori guztia euskararen inguruko erromantzeen zehar, hau da, konkretuki, gaztelania, gaskoinera (okzitaniera orokorra), frantzesia eta nafar-aragoieraren bitartez (2).

(1) Cfr. La teoría del sustrato y los dialectos hispano-romances y gascones, 302 or.-Ikus gainera: R. Menéndez Pidal. Manual de gramática histórica española, par. 10,3 eta 13,3.

(2) Nafarroako erromantzearen ikerketarako, zehazki, ikus bibliografia hau (FLV 27(1977)413 ond.) F. González Ollé. Textos lingüísticos navarros. Pamplona 1970.-H. Viñes.

Esandakoa bokale atzetonikaren erorketagatik gertatu zen, *orla* or(u)-lam, *erregla* reg(u)lam, *tella* te(gu)lam, *berde* vir(i)dem kasuetan bezala, eta maiz, alboko erromantzeen eraginez.

Beste kasu batzutan, latinean bertan eman zen esdruxola azentutik azken-aurreko silabara lerradura (tōnitrum-etik tōnitrum-era, cōlubra-tik cōlubra-ra) eta hori atzetonikaren erorketak kontsonante pilaketarik sor ez zezan, *palbra* ala *colbra* hitzetan gisa.

Nabaria da erromantze batzuek (latin arruntak bezala) kontsonante pilaketak (CL, CLR, MN, MB bezalakoak) murrizteko joera dutela. Murrizketa hori nabarmena da *coloma* colomba (mb-m), *llamar* clamare (cl- 11 bustia) kasuetan. Euskarak, noski, horietako murrizketa aunitz bere joeraz egiten du, eta hori gardena da BR, FR, ND, NB gisako taldetan (liburu, ferekatu, manatu, txoloma, etab. adibidez). Gaztelanian, konkretuki *corónica* arkaismoa CR taldea anaptixiaz anulatzeko lehia da, gaurko *crónica* kultistaren ordeze.

Eraberean, latinean hiato bazterketak azentuaren lerraduragatik eman ziren, hau da, io-tik *ió*-ra igaroz (honela *filiolus*-etik *filiólus*-era, eta gaztelaniaz o = *ué hijuelo*, italieraz o = *uó figliuolo*).

Baita kontutan hartzekoa da aditzetan batez ere, azentuak intziditu zuen fenomeno morfematiko bat. Puntu honetan sintomagarria da azentuak aurrizkitik temara jasan zuen lerradura (corrimiento), euskaraz bereziki, aurrizkiaren erorketa ekarri baitzuen. Adibide garbiak dauzkagu hauetan; *txukatu* (e)xsucare-tik, *sendo* (e)xemptus-etik, *txertatu* (in)sertare-tik, *nūlatu* (an)nulare-tik.

Azentuari eta kantitateari dagokien fenomeno hauetan euskara ez da nagusiki ukitua ikusten; beraz, gure mintzairan azentuak, gehienetan, erromantzeetan baino bizidura edo intentsitate apalagoa du; hauetan, dudarik gabe, azentuari dagokiona latin arrunta eta erromantzeena da. Hori dela eta, mailebuetako bokale aurretoniko eta atzetonikoen erorketa egoera fonologikoen intzidentzia gisa interpretatu behar litzateke. Puntu honetan, saraitzuerak (*salacenco*) eta erronkarierak (eta, nolabait, goi-nafarrerak ere) badute zerikusia, *abre* (abere-tik), *trintete* (trinitatem-etik), *tepla* (tipula-tik, lat. cepullam) kasuetan gertatzen denez.

Euskal Herriak (Zerdeña bezala), lur nagusi batean, eskualde nahiko aislatua delarik, hizkuntzan latin arkaismo fonetikoaren fenomeno bitxiak gor-

Manuscritos inéditos en romance navarro. Actas del XII Congr. Intern. de Lingüística y Filología Románicas. Bucarest 1971, t.2,71-91.—*J. M. Lacarra*. Un nuevo texto foral navarroaragonés. Homenaje a F. Indurain. Zaragoza 1972, 172-199.—*R. Ciérvide*. El romance navarro antiguo. (Resumen en FLV 2.269 ond.).—*IDEM*. Registro del Concejo de Olite (1224-1537). Pamplona 1974.—*M. A. Libano*. El romance navarro en los manuscritos del Fuero antiguo del Fuero General de Navarra. Pamplona 1977.

detzen ditu. Beraz euskal eta sardiniar bokalismoa mailebuetan arkaismo baten lekuko da.

Bokaleen murrizketa-sistemak (Balkanetan eta Zerdeñan gisa, kantitatearen goiz-galketagatik) gurea ere ukitzen zuen, halako bokalismo soil eta murriztu bat azaldu zelarik (hau da, bost bokale eta hiru irekierakoa, *ae/ē/ě-tik e-ra*, eta *ā/ā-tik a-ra* soilduaz). Latineko mailebuek desfonetizapenera makurtzen dira, euskararen sistema bokaliko soilago baten eraginagatik. Honek denak ondorioak izan zituen gaztelanian, inguruko erromantzeen artean, fonetikoki, bera baita euskararen hurbilena (3).

Eraberean, *i-tik e-rako* aldaketak (lat. *piperem*, it. *pepe*, prob. *pebre*, kat. *pebre*) etzuen ukitu gure mintzaira. Zerdeñako lugodoesak, berriz, *pibere* eman zuen, euskararen antzera, eta hori latin arkaismoaren zokoa zelako. Fenomeno berbera *picem* hitzaren kasuan (sardinieraz edo sardoaz *pighe*, gertatzean; euskaraz, berriz, *pike*; gaztelaniaz, ordea, *pEz*, bokale aldaketaz).

IV. mendea ezkeroz, kantitate edo kopuruaren desfonetizapena ia Erromania guztian gertatzen da, atzebokaleen irekiera-graduari garrantzi guti ematen zaiolarik, eta horrela *o* eta *o-ren/u* eta *u-ren* nahasketa areagotzen delarik.

1. Gaztelaniako bokale-sisteman euskal eragina

Euskararen aldameneko erromantze berezi batek bost bokale eta irekiera soila (hau da, erdialde eta aurreko *e* bokalea, eta aurrekaldeko irekiera tipia) edukitzea hizkuntzalari batzuentzat euskal substratuaren ondorioa izan da (izan ere, katalanera, frantsesa eta portugaleraren sistemak konplexuak baitira) (4).

Gamillscheg-ek uste duenez, euskarara igarotako mailebuak interesgariak izan daitezke gotiko aurretiko lexiko *iberoerromanikoa* aztertzeko (5).

(3) Euskara beraren jatorriari dagokion arazo-ikuspegia ez galtzeko (hots, hemengo latin influxutik aparte eragina aztertzeko) ikus, arren, ikerketa hauek: *A. Tovar*. Estudios sobre las primitivas lenguas hispánicas.—*R. Lafon*. "L'état actuel du problème des origines de la langue basque", *EJ*, 1, (1947) 151-163.—*IDEM*. "Concordances morphologiques entre le basque et les langues caucasiqnes", *Word* 7 eta 1.—*K. Bouda*. Baskisch-kaukasische etymologien. Heildelberg.

(4) Hemen hizkuntzalaritza erromanikoz halako bibliografia funtsezkoa eman nahi dugu, alderdi konkretuen osagarri gisa: *W. D. Elcock*. Eléments de linguistique romane. Paris 1956.—*C. Tagliavini*. Le origine delle lingue neolatine. Bologna 1969.—*B. E. Vidos*. Manuale de lingüística romanza. Florentzia 1959.—*R. Menéndez Pidal*. Manual de gramática histórica española. Madrid 1977.—*W. Meyer-Lübke*. Introducción a la lingüística románica. Madrid 1926.—*IDEM*. Grammaire des langues romanes, 4 ale. Paris.—*A. Badia*. Gramática histórica catalana. Barcelona 1959.—*G. Rohlf's*. Manual de filología hispánica. Bogotá 1957.—*Idem*. Romanisch Philologie, 4ale.—*H. Lausberg*. Lingüística románica. Madrid 1965.—*I. Jordan, M. Manoliu*. Manual de lingüística románica. Madrid 1972.

(5) Cfr. Romanen und Basken, 48 or.

Hegoaldetik gaztelania mende askoz euskararekin elkarbizitzen ari da; albokotasun geografiko horretaz gainera, penintsula-iparreko hizkera erromanikoek dependentzi fonetikoak dituzte, batez ere, mendialdeko ibarretan, zeinetan euskaldungoarekin harremanak baitzeuden. Merino Urrutia-k Errioxa Garaiko ibar zenbaiten euskal lexiko eta toponimi hondarrak nabarmendu ditu Birkonkistaldiko euskaldunak beste lurretara jaistean gaztelanian euskal geruzazko transparentzi fonetikoak utzi zituen. Mende batzuk geroago (bereziki XVI mendea ezkeroz) gaztelaniak —politik ofizialtasunez lagundurik —euskal lurralde tradizionaletan gainartu du, batez ere, Araba eta Nafarroako lurretan, nahiz-eta Nafarroa erdialdeko gaztelaniaketa (castellanización) nahiko berria izan (hau da, XVIII azkenaldekoa eta XIX mendekoa) (8). Gaztelaniatze prozedura horrek, tamalez, bere bidea aurrera darama, gure hizkuntza nazionalak etxean jasaten duen status diglosikoagatik (9).

2. Bokale soiltasuna eta eragin erromanikoa

Euskaran nabarmengarria gertatzen da bere bokale eta kontsonante soiltasuna (simplismo); lege horretatik kanpo, noski, asibilaketa eta bustidura errerealizazioak (hots, ts/tz/tx, ñ/tt/dd kasuak). Baita aipagarria da talde kontsonantikoek (cl-tik *l*-ra, fr-tik *f*-ra, nd-tik *n*-ra, br-tik *r*-ra, adibidez) bokale anaptiktikoaren bidez eginiko anulaketa (hots, *lib(u)ru* liburu ordez, *f(o)rogatu* frogatu ordez, *k(e)leta* kleta ordez).

Bestalde, gure aurretonika eta atzetonika batzuen erorketak erromantzeen eragina isladatzen du (latin arruntean emandako kasu zehatzak kendurik, noski). Erorketa horiek euskaran kanpotik eraginagatik ematen dira, euskarak ez baitu doinu intentsiterik, erromantzeen neurrian, normalean behintzat. Gainera, mailebu latino batzuek jatorrizko bokaleak ukigabe gordetzen dituzte *mukuru* lat. cumulum-etik, *murkila* lat. furcillam-etik, *apezpiku* grek. lat. episcopum-etik kasutan bezala, nahiz eta, maiz, metatesiak ere eman.

Baita aipagarria da azken bokaleen iraupena, txikidurazko sufijo edo atzizkietan (-ulu, -elu, -ila etab.), batez ere, ekialdeko euskalkietan. Azken bokalearen erorketa, maiz, *a* artikuluaeren interpretapen oker baten ondorio daiteke, hegoaldeko euskalkietan, bereziki, gertatzen denez (hots, AN., B., G. euskalkietan); adibidez, *sakel* lat. saccellam, *upel*/lat. cupellam kasuetan.

Elementu horien erorketek, bai hitz barnean, bai hitz amaieran, inkorporapen beranta adierazten dute, dudarik gabe (*tella* te(gu)lam-etik, *ostatu*

(8) *Azkon* (Silv. Pouvreau). Nahiz-eta jatorri zahar eta iluntsukoa izan, gurera erromani-koatik sartua. Berceo-ren idazkietan present (Ikus *Corominas* DCELC 1,348). Beraz, gazt. zaharrean *ascona*. Covarrubias-ek "*azcona montera*". Katalaneraz ere *ascona*, *azcona*.

(9) Cfr. *J. N. Merino Urrutia*. El río Oja y su comarca. Logroño 1968.—IDEM. El vas- cuence en la Rioja y Burgos, San Sebastián 1862.—*P. Ormaetxebarria*. "Nombres propios y apellidos en el País Vasco y sus contornos". *HomUrq.* 2,153-175.

hos(pi)tatum-etik bezala). Bukaerako hitzaren izaerari dagokionez euskaratutako mailebuek gaztelaniaren tankera tratatuaz parte hartzen dute, eta euskara LS, RS, NT soluzioetatik bereizten da, hau da, gaskoineran, probentzalean eta frantsesean normalak diren joeretatik. Hau guztia gure *arrunt, present, prest* gisako mailebuetan isladatzen da ongi (10).

B) EUSKAL BOKALISMOA MAILEBU ERROMANIKOETAN

Euskarak, erromantze bidez sarturiko mailebuetan, latinak erromantzerako igarobidean jasandako aldaketak daramatza. Bestalde, gure hitzek gaskoin-biarnoerak, gaztelaniak, frantzesak, nafar-aragoierak dituzten berezitasunak ere isladatzen dituzte, noski. Latineko *au* diptongoaren iraupena, adibidez, gaskoineraren eragin -ezaugarria izanen da, eta berdin *ie-ue* diptongoei dagokienez gaztelaniarekiko (*huelga, suerte, siesta* kasutan bezala).

Askotan aitortu dugunez, euskal bokalismo aintzinakoena sardoaren tipologiakoa da, eta bestalde, ekialdeko Erromanian Probentza eta Iberoerromaniako berezitasunekin bat dator.

Beste zonaldetan, Ipar Italian bezala, silaba aske eta tratatuaren portarea desberdina izanen da, beti ere latina beraren (baca eta bacca gisako) zalantzak kontutan edukirik.

Hona hemen estadio erromanikoko bokalismoaren eskema, euskararen egoera ere bertan ukitzen delarik:

LATIN klas. kantitatea	ī	ĩ	ē	ě	ā	ō	o	ū
EUSKARAN	i		e		a		o	u
SARDOAN	i	ɛ	ɛ	a	ɔ	ɔ		u
GAZTELANIAN	i	e	ie	a	ue	o		u
FRANTZES MOD. trab.	i	e/ɛ		a	ô/ǔ		u	ü
PROBENTZALERAN	i	ɛ	ɛ	a	ɔ	ɔ	(ɣu)	ü

1. Bokalismo klasikora erreferentziak

Ekarrirako adibidetan, dudarik gabe, bokalismoarik soilena sardoarena da, eta euskarazkoa berarekin biziki bat dator. Gaztelanian ere nabarmena da soiltasun antzekoa, bainan ð laburraren diptongapenean bereizketa garbia ematen da (festa = *fIEsta*, perna = *plErna*), eta berdin ð laburraren kasuan (dolum = *dUElo*, solum = *sUElo*) (11). Euskarari eta sardoari ez dagokie,

(10) Bokale-sudurkatzeari buruz *Baldinger*-ek (Gamillscheg-eri komentatuz) hau dio: "Gamillscheg ha demostrado, en un fundamental estudio de 1950, que en el área gall. port. de una parte, y en el área vasco-gasc. de otra, ha tenido lugar una nasalización solo *regresiva* que se da en la Galorromania". La formación de los dominios lingüísticos. Madrid 1962, 154 or.

(11) *Erregu* (ruego), eta *leku* (errom. zahar. *lucco* lat. locum) kasuetan diptongapenaren hondarra gelditu zaigu, lehenengo bokalea erortzean.

bestalde, artikulapen fenomenoak non izan zen, hots, silaba askean ala trabatuan. Adigarri da, eraberean, erromantze batzutan (sobreselbanoan, adibidez) i latino luzea *e* bokalean irekitzea (filia = *feglia*).

Orain, bada, konstata dezagun latin bokaleek inguruko erromantzeen zehar (edo bidez) ze jokabide hartu duten gureganatzean.

a) *Latin klasikoko \bar{t} luzea*

1) *Gaztelaniaren zehar*

Gaztelaniaren zehar euskarara etorritako hitzek \bar{t} luzea gordetzen dute, bai silaba askean eta bai silaba trabatuan.

<i>Latina</i>	<i>Gaztelania</i>	<i>Euskara</i>
insulam siricam rivum tinam	isla sirga (V. G. Diego, Dicc. 503) rio tina (V. G. Diego, Dicc. 1017)	irla BN., L. sirga B., G. errio G. tiña B., G.

2) *Frantsesaren zehar (12)*

<i>Latina</i>	<i>Frantsesa</i>	<i>Euskara</i>
syringam (REW 8504) medicinam caniculam	seringue mèdecin chenille	xiringa BN., L., S. bedezi S. xenila L. (sombbrero alto)

3) *Gaskoineraren zehar*

Hemen gaskoinera hitzaz, prezkeski, Gaskoinia-ko hizkera edo erromantze tradizionala ulertzen dugu, eta euskarari dagokionez, berezikiago, biarnoera eta landesa; beraz, biarnoera (bearnés) BN. eta S. euskalkiekin harremanetan dago, eta laburdera (labortano), berriz, landesarekin. Euskalki horietan gaskoineararen eragina nagusia da, eta behar bada, frantsesarena baino handiagoa, euskara tradizionalan, behintzat.

Iparaldeko lurretan gure hizkuntzak mende askotan gaskoinerarekin muga geografiko egin du, beraz, frantsesa erreinu eta administraritzako hiz-

(12) Cfr. A. G. Handricourt eta A. C. Juillard. Esai pour une histoire structurale du phonétisme français. Paris 1943.—W. von Wartburg. Evolution et structure de la langue française. Berna 1946.

kuntza ofiziala solik baitzen IX. menderarte, gutienez, goian aipaturiko eskualdeetan (13).

Euskal Herriko hegoaldean, aitzitik, gaztelaniaren eragina aintzinagotik bortitza edo iraunkorragoa zen bitartean (bai herri hizkera mailan eta bai administrarritza mailan), iparraldean, bestelaz, gaskoinera zen euskararen harremanetako hizkera egitazkoa, frantsesa eskolan eta administrarritzan beranduago sarturik, eta zer esanik ez komunikabideetan. Hau dena zabalki isladatzen da ipar eta ekialdeko euskararen ditugun gaskoin mailebuetan.

<i>Latina</i>	<i>Gaskoinera</i>	<i>Euskara</i>
faginam	faschina biarn. zahar.	haxina BN.
peregrinum	pelegri (Palay 2,329)	pelegri S.
*sphingulam (REW 8154)	espingle	ixpilinga L. (alfiler)
claviculam	cabilhe (Lespy 1,138) (352)	kabila (Lhande)
tapitium	tapi	tapi BNZ.
periculum	perilh (Palay 2,339)	peril BN, L., S.
limum	lim (Lespy 2,26)	lime S.
superpelliceum	suerpelis	suerpeliza L.

b) *Latin klasikoko i laburra*

Latin klasikoko i laburrak euskararen *i*-ren funtzioaz irauten du, gure bokalismoaren soiltasuna tarteko delarik; honetan, beraz, sardoarekin bat gatoz. Erromantze gehienek, batzuek silaba nahasi edo tratatuan, eta askean bestetuek, *i* hori *e* gisara artikulatzen dute (halanola, gaskoinerak, katalanarak, gaztelaniak). Hona adibide batzuk. Lehenik silaba nahasian: lat. silvam

(13) Hona gaskoinerari buruz ikerketa batzuk: *A. Luchaire*. Etudes sur les idiomes pyrénéens de la région française.—*G. Rohlf*s. Le gascon. Etudes de philologie pyrénéenne.—*E. Bourciez*. “Les mots espagnols comparés aux mots gascons”. Bull. Hisp. 3(1901), 159-226 ond.—*W. D. Elcock*. De quelques affinités phonétiques entre l’aragonais et le bearnais. Paris 1938.—*J. Lemoine*. Toponymie du Languedoc et de la Gascogne. Paris 1975. *Serapio Mugika*-k “Los gascones en Guipúzcoa” (hom. Echegaray, 2-29) lanean, Gipuzkoan, gaskoinek izaniko presentzia nabarmetzen du, eta bereziki, Donostian, Hondarribian, Pasaian, etaba. gure Urgull, Higuier, Passage, Beloca (Bell-loc), Monts-pas, Polloe, Montaut izenak lekuko direlarik. Gure ustetan gipuzkeran gaskoin itxura duen zenbat hitz (halanola: *ardit*, *polit*, *galant*, *ausart*, etab.) gaskoin kolonien bitartez etorria izan daiteke. Bestalde, ez ahaz frankoek (eta gaskoinek bereziki) zenbait hiritan merkatal presentzia eduki zutela, eta herri batzutako foruak okzitaniaraz idatziak zeudela.

(14) *Kabilla* BN. hitzak “galga” eta “palo grueso y largo que atraviesa el eje de la rueda” adierazten du. AN., B., L., R. euskalkietan “tibia” adierazten du, eta “clavija” BN-an. Bere jatorri hurbilenekoa iparreko formulentzat *cabilhe* (Lespy 1,138) biarn. lat. claviculam-etik, Larrasque-ek ere proposatzen duenez. Hor atzetonikaren erorketa emango litzateke. Ez ahaz zubererako *khabela* aldagaia.

gazt. *selva*, kat. *selve*, it. *selva*. Lat. vir(i)dem gazt. *verde*, fr. *vert*, port. *verde*. Eta silaba askean: lat. piperem gazt. zahar. *pebre*, kat. *pebre*, it. *pepe*.

Kurioski, euskarak, sardoak gisa, latin klasikori zintzoki jarraitzen dio, aintzin itxura duten mailebuetan, behintzat. Adibidez, *piperem* hitzak i laburra gordetzen du euskaran (*piper*) eta sardoan (*pibere*). Zintzotasun antzekoa *pilum* hitzean: *bilo* (eusk.), *pilu* (sardoa); lat. picem: *bike* (eusk.), *pighe* (sardoa). Aitzitik, *e* soluzioa edo irtenbidea gaztelanian eta probentzaleran (*pEz/pEtz*).

Alderdi honetatik begiraturik, beste euskal hitzok, ordea, bokalismo berankorra edo erromanikoa isladatzen dute (hots, i laburraren ordeko *e* erromanikoa): *zEña* lat. signum, *fErm*o lat. firmum, *promEs* lat. promissam, *sedEla* lat. sedilium, *lEtera* lat. litteram, *zEruka* lat. siliquam, *bErme* lat. firmum, etab. Leizarragarengan fenomeno berdina *chrEsma* chrisnam-etik, eta *prEmitia* primitiam-etik (nahiz-eta hemen aldaketa silaba eztonikoan geratu).

1) Gaztelaniaren zehar

Gaztelaniak, bai silaba nahasian eta bai askean, "sistema italikoa" deitzen den bokalismoa aurkezten digu, *e* emanaz latineko i laburraren ordain. Hona gure adibide batzuk aipaturiko aldaketaz gaztelaniaren zehar:

<i>Latina</i>	<i>Gaztelania</i>	<i>Euskara</i>
vir(i)dem	verde	berde B., G.
siliquam	seluga (V.G. Diego, Dicc. 499)	zeruka B. (mata de alubias)
vicem	vez(ero)	bezero B. (cliente)
concilium	concejo	kontzeju B., G.
insigniam	enseña	entseña S.
gypsum	yelso (gazt. zahar.)	igeltsu B., G., L.
siccinam	cecina (V.G. Diego, Dicc. 175)	zezina AN.
absynthium	asencio (ajenjo)	asentsio B., G.
vitium	avezar (V.G. Diego Dic. 1054)	bezu B. (costumbre) (15)
briscam	bresca (REW 1309)	beraska BN.G. (panal de miel)

(15) *Bezatu* G. (acostumbrar), *bezi* B. (domar), *bezu* B. (costumbre). Aldagai guztiok gaztelaniaren mailebuak dira, jatorria gazt. *avezar* (acostumbrarse), *vezo* hitzetan dutelarik. *García Diego*-k (Dicc. 7227) gazt. *avezar* lat. vitiare-tik, *ty* taldearen asibilapenaz. Bestalde, gazt. zaharrean oso ezaguna *vecero*. Gurean *zebatu bezatu*-ren metatesia da. Ikus REW 9396, *Mitxelena* (Emerita 17,348). *Vecero* hitzaz "que ejerce por primera vez el cargo concejil" ikus *García Diego* (Dicc. 546 or.). Latineko *vicem* hitzak galdu egin du bere belarearen gogordura *bezero* kasuan (gaztelaniaren zehar), baina ez, kurioski, *viquea* (parte en la molienda) Arabako hitz zaharrean.

2) *Frantsesaren zehar*

Frantsean latineko *i* laburra, batzutan oi/ei formulatan irekitzen da (nivem = *neige*, piscem = Poivre (16))

<i>Latina</i>	<i>Frantsesa</i>	<i>Euskara</i>
capillum (17) triglam permittere vir(i)dem	chavel fr. zahar treille permettre vert	txapel BN. L.R.S. (sombbrero) treilla L. permetatuL. ferde BN.

3) *Gaskoineraren zehar*

Gaskoineran, batzutan, latineko *i* laburra ei diptongoan ireki daiteke (vitrum = *veyre*), probentzaleran bezala (*viere*).

<i>Latina</i>	<i>Gaskoinera</i>	<i>Euskara</i>
pediculum vitrum virgam minus	pedoulh (Lespy 2,138) beyre (Palay 1,145) bergue (Lespy 2,100) menhs (Lespy 2,62)	pedoil BN., L., S. (piojoso) beira AN.BN.L. (vidrio) (18) bergu S. (verga) mens BN. (imbécil, débil de espritu)
pilam	pelhe (Lespy 2,141)	pella BN.

Okzitaniaran, orokorki, *i* latinoaren irekiera berdina (e), *menux* BN. (casquivano) lat. minus (19). Beste kasu batzuk: *mespretxa* BN., L., S. biarn. mespresa (Lespy 2,67) lat. minuspretiare, *meskabatu* BN. S. biarn. mescap.

(16) Txikidurazko-ITTUS atzizki latinoa ere *e* formulatan irekitzen da frantsesa eta gaskoinera gisako erromantzeetan, -ETTE/ET emanez. Fenomeno horren testigutzak euskarari: *kokeETA* BN., *goldalET s.*, *konkETA* AN., G., L., *kofalETA* (Oih.), *kubelETA* L., *kurtsETA* L., *KordelET* B.

(17) *Kapelu* AN., L. (boina), AN. (gorro de niño), dudarik gabe, *txapela* baino mailebu zaharragoa da, behelatinoko **cappellum* batetik datorrelarik. *Kapela* B., G. (sombbrero) hitzak, berriz, lat. cappellam formulari (cappam-en diminutiboa) zintzokiago jarraitzen dio.

(18) *Behira* (Axul.), *beira* AN., L. (vidrio), *beirin* BN., L., *beire* BN. (copa). Wartburg-ek (FEW 14,569) gure *beira*-ren iturritzat *vêtre*, *béire* okzitanoa. Guretzat bere iturri hurbilekoena *bèyre* gask.-biarnoarra da (Lespy 1,105, Palay 1,145). *M. Agud* (Elementos de cultura, 124 ond.) iritzi berdinekoa.

(19) *Seska* AN., B., BN., G., L. (carrizo). Hitza erroz zeltikoa, bainan gurean erromantze bidez sartua, seguruenik. Gure formularentzat kontutan har gask. *seska*. Gaztelanian ere *sisca/jisca* hitza.

c) *Latin klasikoko ē luzea*

I luzearen kasuan bezala, latineko ē luzea euskaran ē laburrarekin nahasten da. Honetan ere sardoaren arkaismo egoera berdina isladatzen zai-gu; italieraren tipologia duten erromantzeetan, ordea, latin klasikoko ī laburra eta e luzea elkartu egiten dira. Latin arruntean bere kualitatea e zen, eta irtenbide hori gaskoineran, gaztelanian, frantsesean (ei/oi irekiera diptongalaz) eta probentzal-okzitanieran. Euskarak, berriz latinaren kantitatea eta sar-doaren irekiera mailak (e/e) kontutan ez dituelarik, konplikapenik gabeko bokalismo soila darabil.

Inguruko erromantzeetako mailebu askotan (adibidez, frantseseko e irekia eta itxia kasuan) bokalismoa gure soiltasunera makurtzen da. Dena dela, gureganatutako mailebuetan erraza da detektatzea bokalismo berankor edo erromaniko hori. Bereziki, kontutan edukitzea da silabaren egoera (askean ala nahasian) frantsesaren eta probentzaleraren kasuan.

Kasu berezi bezala -ETA atzizkian latineko ē luzeak nola jokatzten duen dakargu (atzizki hori, dakigunez, gure *saraskETA*, *lizarrDETA*, *zumarrETA* toponimikoetan present dago, eta toponimiko hoiek latineko *salicETA*, *fraxinETA*, *ulmETA* formulen hurbilak dira).

latinean	-ETUM/ETA (pluralea) (fraxinETA)
euskaran	-ETA (lizarrETA)
sardoan	-EDU (arburEDU)
gaztelanian	-EDO/EDA (salcEDO/salcEDA, fresnEDA)
katalaneran	-EDA (freixEDA)
gaskoineran	-ET (fagET)
italieran	-ETO (frassinETO)

Paralelismo honetatik, nolabait, frantsesa aldentzen da, horzkaria (t/d) izkututzen baizaio, *oi/oie* ondorio diptongala aintzinako frantsesean emanez, eta *aie* modernoan (frĕnAIE, chĕnAIE).

1) *Gaztelaniaren zehar*

Gaztelanian, gehienetan, latin klasikoko ī laburra eta e luzea nahastu egin ohi dira (honela plenum = *llo*, consilium = *consejo*). Fenomeno berdi-na errumanierazko *kosellu* kasuan latineko *consilium*-ari dagokionez. Hona, bada, gaztelaniazko mailebu batzuk, jatorrizko latin klasikoaren ē luzeaz:

<i>Latina</i>	<i>Gaztelania</i>	<i>Euskara</i>
telam retem mercedem	tela red merced	tela B., G. errede (Landucci 181) mesede B., G.

2) *Frantsesaren zehar*

Posizio askean latineko e luzeak frantsesean ei diptongala ematen du, eta zonalde batzutan *e* latinoari ere eusten dio, ala bestela *ai/oi* formuletan askatzen da (lat. *cretam* fr. *craie*, lat. *velum* fr. *veile*, lat. *stelam* fr. *étoile*). Frantsesa modernoan, berriz, *ē* luzea, maiz, *ua/ie* formulatan askatzen da (20).

<i>Latina</i>	<i>Frantsesa</i>	<i>Euskara</i>
Flebilem renem	fèble rein	feble L. errain AN.BN.L.R.S. (riñones)

3) *Gaskoineraren zehar*

Gaskoinerak mendebaleko erromantze gehienen ibilbidea darama latineko e luzearen ordain *e* emanaz (lat. *stelam* = *estélo*, *feminam* = *hemno*). S. Palay-k ongi dionez, gaskoineraren herrialde batzutan sudurkariaren azalpenak e luzea *i* bokalean ixtera bultza lezake, nahiz-eta hori sekundarioki eman (lat. *venam* = *bio*, *catenam* = *cadio*) (21).

Erromaniko orokorraren eremuan (erromantze berezi bati atxiki gabe) hitz-mailebuok aipa daitezke: *sibi* L. lat. *sepiam* (*i*-zko itxiera hori, agian, gaztelaniazko *xibia*-ren eraginez), *zenda* S. lat. *sem(i)tam* (errom. *senda*, atzetonikaren erorketa eta sudurkari ondorengo horzkariaren ozenduraz), *serga* (Lhande) lat. *sericam* (prob. *serga*), *menta* BN., L. lat. *ven(di)tam* (errom. *venta*), *segeretu* (Lhande) lat. *secretum* (bainan latin arruntean bada *segretum* ere).

d) *Latin klasikoko ë laburra*

Latin klasikoko ë laburra bere hartan eusten da euskarari, nahiz-eta erromantze bakoitzaren arabera irekierazko kualitate desberdinak jasan. Gaztelaniazko mailebuei dagokienez ë laburraren kasuan *ie* diptongapena nahiko nabaria da (*terra* = *tIErra*, *festa* = *fIEsta*, *servus* = *sIErvo*) (22).

(20) Cfr. B. Malberg. "Observations sur le système vocalique français". Acta lingüística 2, 1940-41 urtea.—W. von Wartburg. La fragmentación lingüística de la Romania. Madrid 1952.—M. Krepinsky. Inflexión de las vocales en español. Madrid 1923.

(21) S. Palay. Dict. du béarnais et du gascon modernes, op. c. 1,280.

(22) Diptongapen erromanikoaz ikus besteen artean hauek: H. Deferrari. The phonology of Italian, Spanish and French. Washington 1954.—R. Menéndez Pidal. Orígenes del español. Madrid 1950.—G. Salvador. "La diptongación de o/e latinas y las cartas de un semianalfabeto", RFE X, XLI (1957), 418-425.—F. Schurr. "La posición del catalán en el conjunto de la diptongación románica", Actas del VI Congr. Intern. de Ling. Rom. I (1955), 151-163.

Jakina denez, euskarak bere sistema fonetikoan ez du onartzen diptongapenik hemengo kasutan, sardoaren tipologia antzekoa jarraiturik. Dena dela, gaztelaniazko mailebu oso beranduko batzuk (eta, nolabait, gaurko egoera diglosikoaren urraduragatik) diptongodun formulak ere igaro zaizkigu, *sUErte*, *sIEsta*, *mUEble* eta gisakoak. Honelako kasutan, ordea, uradura larririk ez duen euskaldunak monoptongapenera joko du, hau da, *zorte*, *moble*, *postu* formuletara. Frantseseko diptongapen kasuan *PIErres* (fr. *PIErre*); gaskoineran, ordea, diptongorik gabekoa (*Sent Per*, Lespy 2,33) (eusk. Senpere) (23).

1) *Gaztelaniaren zehar*

Esan dugunez gaztelaniak latineko *ě* laburrean diptongapena du, bai silaba nahasian eta bai askean; italierak, berriz, silaba askean bakarrik (pedem = *piEde*, petram = *piEtra*), berdin errumanieran (petram = *piEtra*, melem = *miEre*).

Kasu bakan batzutan ezik, tradizionaliki behintzat, gaztelaniazko mailebuek euskaratzean diptongapena galtzen dute (honela *PIEnso* = *pEntsu*, *conciErto* = *kontzErtu*); beraz, prestamu horiek sardoaren tipologiazko *e/e* = *e* formulara makurtzen dira.

Gaztelanian *ae* latinoak diptongapenera makurtzen da, *ciEgo* caecum, *ciElo* caelum kasutan bezala. *Ei* diptongoaren *-i-* rako murrizketan (lat. presam *prIsa* (bainan *prIEsa* gazt. zaharrean), *silla* (sEilla-ren ordez) euskarak bide berbera jarraitu du, eta bestain-beste *-illo* (-ielo-ren ordezko) kasuan (24).

<i>Latina</i>	<i>Gaztelania</i>	<i>Euskara</i>
sextam premere respectum	sIEsta apremio respecto	siesta AN.,B.,G. premia AN.G.L. (necesidad) errespetu AN.,B.,G.

2) *Frantsesaren zehar*

Frantsesean latin klasikoko *ě* laburrak jokaera desberdina silaba nahasian ala askean. Aintzinako frantsesean *ě* laburra *ié* taldean ireki zen, eta

(23) *Iorgu Jordan*-ek dio: "Para algunos representantes de la lingüística estructural (A. Martinet, A. Juilland, A. Handricourt y H. Deferrari) la diptongación fue una reacción románica general contra la tendencia a confundir los fonemas vocálicos; esta tendencia fue resultado de aumento del número de oposiciones basadas en el grado de abertura". Manual de lingüística románica, t. 1, 140.

(24) *Landucci*-ren gisako hiztegi batean ez dira, noski, falta oso gaztelaniatutako formula diptongodunak, *desierto*, *kuenea* eta gisakoak. Esan beharrik ez dago, gure hizkuntzaren joera fonetiko orokorretan formula horiek sekundarioak direla.

modernoan, berriz, *ie/ie* formuletan silaba askean (ez oredea trabatuan edo nahasian). Honela: *PIErre* Petrum (eusk. *PIErres*), *piEd* pedem, *biEn* bene). Silaba nahasian, esan dugunez, ez dago diptongapenik (*sept* septem, *fête* festam, etab.).

Konstante hauek, nolabait, besterik gabe isladatzen dira euskaratutako mailebuetan, nahiz-eta gure monoptongapen joera present egon gehienetan.

<i>Latina</i>	<i>Frantsesa</i>	<i>Euskara</i>
rendere versum centum	rendre verset cent (ans)	errendatu breset S. (metatesiaz) zentan L. (viejete)

3) Gaskoineraren zehar

Gaskoinerak ez du ezagutzen *ě* laburraren diptongapenik, baldin -eta ez badago hitz haseran behintzat (eta hori, bai silaba askean, eta bai nahasi edo trabatuan). Honela: *yeira* hederam, *yste* essera (25). Baita sabaikari baten hurbilpenak diptongapena sor dezake (*mey* medium, *tièch* texere), baina ch/lh taldeek bultza diezaioke monoptongapenera *mélhou* melior kasuan bezala; ereberean, *u/o* bokaleen presentziak diptongoa sor dezake (*mieu* meum, *nieu* nivem) (26).

Kasu aunitzetan, ala ere, monoptongapena eusten da, probentzaleraren eskualdean bezala (*jen* gentem, *tens* tempus, *febre* febrem). *Theiu* S. euskal hitzak (lat. taedium) gaskoin-biarnoeraren diptongapenera makurtzen dela bide da, sabaikariaren presentziagatik.

<i>Latina</i>	<i>Gaskoinera</i>	<i>Euskara</i>
patellam cistellam persicam mantellum pullicellam reversum subvestem pedi(cam) sensum	padère (Lespy 2,118) cistère/xistère pesque (Lespy 2,152) mantech puncelot (Palay 2,410) rebers subveste (Lespy 2,2294) pci (Lespy 2.139) sen (Lespy 2,270)	padera AN.BN.G.L. (sartèn) xistera L.S. (cestilla/chistera) peska S. (melocotón) mantetx BN.,S. (mantel) puntzela (Lhande) (doncella) errebes (Lhande) (reverso) (27) subesta S. (chaleco) peia S. (galga de carro) sen B.,R. (juicio)

(25) Ikus *G. Rohlf's*. Le gascon op. c. 73-74 or.

(26) *G. Rohlf's*, Ibidem, 73 or.

(27) *Herrebes* S., *errenbes* S., *aldrebes* G. (revés, desfigurado). Denak mailebu erromani-koak; lehenengo biak biarnoeratik (ikus Lespy 2,222), eta hirugarrena gazt. *al revés*-etik. Löpeltmann-en etimologia fr. *revêche*-tik onartezina da (EWBS 330).

4) Aragoieraren zehar

Aragoierak *ia* diptongoa latineko *ě* laburraren kasuetan, baina hori eskualde batzutan bakarrik. Honela, *batIEla* batellam-etik; beste batzutan *ia* *a*-ra murrizten da *sarra* kasuan gisa, lat. serram-etik. Gaztelaniaren alderantziz, -ellum atzizkia ez da soiltsen -*illo*-ra (castellum *castillo*), diptongoa eusten da baino -*ielo* formulan (corbellam *corbIElla*). Euskaran *ia* ez dugu hemen aipaturiko diptongorik duen maileburik.

Ondoren, beste batzutan bezala, diptongapenik ez duen hitz erromani-koen zerrenda damaigu. Zerrenda hau extratu edo geruza desberdinetakoa da: lat. errom *superbiam* *superbio* S., lat. errom. serbum *serbu*, lat. errom tabernam *taberna* c., lat.errom. premere *premesitu* (Lhande) (obligar), lat. errom. nescium *nexu* S. (ecio) (langedozianoz, berriz, *nescioun*; baliteke bere kutsua edukitzea gureak).

e) Latin klasikoko *ā/ă* bokaleak

Gure mailebuen maila latinoaz aztertzean *a*-ren bi motak gurean bat bakarrera etortzen zirela ikusi genuen.

Baita gure inguruko erromantzeek (gaztelaniak, gaskoinerak, aragoierak) *a* bat bakarra desarrolatu dute. Salbuespen bakarra aintzinako frantsesa da, *e* ematen baitu silaba asketan, eta bestalde, *e/e* (irekia eta itxia) frantsesa modernoan (*père patrem*, *mère matrem*).

1) Gaztelaniaren zehar

Gaztelaniak a eusten du aldaketarik gabe, gureganatutako mailebuetan aise konstatu daitezkeez. Hala ere, *yod* baten presentziak (bere izaera nahastailagatik) aldaketak sor ditzake, -ARIUS/ARIA kasuan lehen bokalea ixtean -ERA-rako formulan bezala (gure lexikoan -ERA nabaria da *lantzadERA* (Lhande), *mangERA* G., *deztera* B., G. (piedra aguzadERA), *ehiera* L., S. hitzetan). Hala eta guztiz, euskaran latineko -ARIUS/ARIA kultuak gaztelanian baino gehiago irauten du -ARI formulapean (*gelARI*, *hermentARI*, *jokalarI* cellARIUM, ferramentARIUM, jocculARIUM-etik). Eraberean bokale aldaketa (a-tik e-rakoa) CT/AX taldeetan (lat. facturam *hechura*, eusk. *itxu-
ra*, lactealem *lechal* eusk. *netxale* BN., Sal. (muleto de seis meses).

<i>Latina</i>	<i>Gaztelania</i>	<i>Euskara</i>
rabiem putealem	rabia pozal	arrabia G. bozal AN., G. (bomba para sacar agua)
lactealem	lechal	netxale BN., Sal. (muleto de seis meses)
pectoraalem	petral	petral AN., BN., G., L.R.S. (ventrera)
solacium	solaz (28)	solas AN., G. (conversación)

2) *Frantsesaren zehar*

Frantsesak portaera bikoitza latin klasikoko *a/ã*-ri dagokionez. Silaba nahasian *a* eutsi ohi du, baina askean *e*-ra ixten da (*père* patrem, *sel* salem, *mer* marem). Frantsesa modernoan, berriz, batzutan *ai* diptongoan askatzen da (clarum *clAIr*, rationem *rAIson*). Bere isladapena euskaran garbia da *plaiN* S. hitzean lat. planum-etik, frantsesaren zehar(*plain*). Kultismo batzutan, alabainan, bokalismo latinoa gorde daiteke aldaketarik gabe, *avare* avarum kasuan bezala. Diptongapenaren beste isladapen bat, agian, gure *plantain* BN., S. (llantén) hitza da lat. plantaginem-etik, eta baita, ausaz, *borraña* R. hitza (lat. borraginem) (baina mailebu hau, itxuraz, aragoieratik sartu zai-gu).

3) *Gaskoineraren zehar*

Gaskoinerak, normalean, *a* latinoa gordetzen du. Honela, *amic* amicum, *dalha* da(cu)lum, *laxá* laxare. Ala ere, *a* bokaleak sabaikari aurrean diptongapena jasaten du (ai/ei), eta gaskoin eskualdeen araura, batzutan ere, *e*-ra murriz daiteke. Adibidez, miraculum *mirailh* (euskarara *mirail* BN., S. biarnoeratik), companiam *coumpay* (euskarara *konpai* (Lhande) eta *komai* L.), (mp taldea *m*-ra murriztuaz), magidam *méyt*, tab(u)latum/taulatam *taulet* (euskaran *tauleta*-Lhande).

Bestalde, ohar zaitetz gaskoin-biarnoerako mailebuetan diptongapena gure bustiduragatik ere eman daitekeela (hau da, gaskoineraren eraginatik aparte), *gasaila* S. casal (Lespy 1,158), *sarrail* BN., S. sarralh, *gardainatu* S. cardegná kasuetan bezala.

Erromaniko zaharrean, baita, sar daitezke beranduko latin arruntaren mailebu-hitz bereziak. Beraz, ohar hori kontutan edukirik (ezen-eta hemengo hitz batzuk azentua dela-eta erorketa dute latinean bertan) hona kasu batzuk:

(28) Goñafarreraz *jolas*-era disimilatzen da, *jolas* (conversar) solas-etik baidator, eta bestainbeste *divertirse* esanahiaz.

lat.errom. nova(cu)lam *nabala* L. (navaja) eta *labana* G. (metatesiaz), di(gi)-talem *ditare* (dedal), lat.errom. serrare *zerratu* AN.,B.,BN.,G.,L.,R., lat.e-rrrom. mirare *miatu* BN.,G. (escudriñar).

f) Latin klasikoko ð laburra

Euskaran (lan honetako maila latinoan ikusi zenez) o laburrak eta luzeak (ð/ō) korrespondentzi bat-bera dute, eta hori sardoaren tipologian, nahiz-eta irekiera gradua (o/o) bi hizkuntzetan guztiz berdina ez izan.

Euskaratutako mailebu erromanikoetan ð laburrak monoptongapenari eusten dio (eta honetan gaztelania berriro aldendu egiten da). Beraz, oso berriki gureganatutako hitz bakan batzuek *ue* gaztelaniazkoa dute, baina formula hori gehienetan *o*-ra berrekar behar litzateke (honela *fUEro*/foru-ra, *esfUERTzo*/esfOrtzu-ra, etab.).

Frantsesak, bere aldetik, silaba askean eta nahasian jokaera bereziak azaltzen ditu (o/o/ue); jokaera horiek euskaratutako mailebuetan isladatzen dira, baina irekieraren graduan intentsitate apalagoa dutelarik.

1) Gaztelaniaren zehar

Gaztelania arkaikoenean ð laburra uó formulan diptongatu zen, gerora *ué* bilakatu zelarik. Honela aintzinako dokumentuetan *fUOrt* fuerte ordez, *fUOro* fuero ordez; bainan, gerora *ué* formula ezartzen da (hau da, portum *pUErto*, *focum* *fUEgo*), *frantsesaren* alderantziz (probam *preuve*), silaba askean eta nahasian diptongatzen duelarik. *K. Baldinger*-ek dio: "Mientras que la costa occidental (port.) no conoce en absoluto la diptongación, y la oriental (cat.) sólo diptonga, tal vez, ante y, está documentada la diptongación en leonés, castellano y navarro-aragonés ya en época muy temprana. El castellano antiguo con su centro en Burgos, resolvió rápidamente las vacilaciones entre uo, ua, ue, adoptando la fórmula ue" (29).

Euskararen inguruko erromantzeen artean gaztelania eta aragoiera dira honetan gehien intziditzen dutenak. Gaztelanian, batzutan, diptongapena murriztu ohi da sekundarioki; honela, gure *erregu* AN., B., G. hitzak *ue* primitiboa *e*-ra soiltzen du (*rUEgo/errEgu*). Antzeko fenomenoa *leku* (lat. *locum*) hitzean *UE* formulan diptongatutako erromantze batetik (*LUEku* *LEku* errom. *LUEco*) (30).

(29) *K. Baldinger*. La formación de los dominios lingüísticos en la península ibérica, 25 or.

(30) Cfr. *Dámaso Alonso*. La fragmentación fonética peninsular, 33-42 or.—*F. Schürr*. "La fragmentación iberorrománica", *Rev. Dial. y Trad. Pop.* VII (1951).—*IDEM*. "La diptongaison romane", *Rev. Ling. Rom.* XX (1956), 107-248.—*R. Menéndez Pidal*. Orígenes del español, par. 22-28.

Albokari eta dardakariaren (L/R) ondoren *ué* diptongoa *e*-ra murriztu zen gaztelanian, eta gureganatutako mailebuek fenomeno bera isladatzen dute (lat. colobram *culUEbra* zaharra, bainan *culEbra* modernoa). Baita sudurkari batek sor dezake diptongapena, honela *respOnde* respUEnde orde, *cOnde cUEnde orde* (aintzina emana), alabainan, *ez fUEnte* lat. fontem, *pUEnte* lat. pontem kasutan. *Yod* delakoak, bestalde, gerora aztertuko ditugun fenomenoak ere sortzen ditu.

Hona beste koadro bat gaztelaniazko diptongapenaren orde latineko ò laburra euskarak eusten duelarik:

<i>Latina</i>	<i>Gaztelania</i>	<i>Euskara</i>
fOntem	fUEnte	aitapOnteko G. (padrino)
pOs(i)tum	pUEsto	pOstu B., G.
fORum	fUEro	fOru (Top. Forua Bizk.)
sOl(i)dam	(con)sUElda	zOlda AN., B.
sOlum	sUElo	sOlo B. (campo de siembra)
*cOvam	cUEva	kOba B., G.
mOlam	mUEla	mOla L.
cicOniam	cigUEña	zigOin BN., L., S.
spOndam (REW 8170)	espUEnda	ezpOnda BN., G., R., S. (talud)
hOstem	hUEste	Oste BN., L., S. (gentio, tropel)
rOtam	rUEda	errOta AN.B.BN.G.L.S. (31)
pORrum	pUErro	pOrru c.
clOcam	clUEca	klOka AN., kolOka G.

Leizarragarengan, gainera, *enkOntratu*, agian fr. rencOntre-ren eraginez; baita *propOs* (*propUEsta*), bainan *perpAUsa* biarnoeraren *perpAUsatik*, eta Axular-engan *espOrtzu* (*esfUERzo*).

ErrEgu (*rUEgo*-tik) eta *LEku* (errom. LUEco-tik) kasuen gisako fenomeno bera *tentELO* hitzean, ausaz, *tontUElo* terminotik. Baita murrizketa berdina *sakOla* BN., R. (lat. sacUOlam) hitzean biarnoerako *sakOle*-tik (Lespy 2,250).

Bestalde, gaztelaniak gurean zuzenki eginiko eragintzat interpretatu behar da beste hitz-multzo hau: *sUErte B., G.* (*gazt. sUErte*) *zOrte* zahararren orde, *hUELga*, *espUElalore* (Lhande) *gazt. espUEla*, *fUErte B., G. bOr-*

(31) Gure beste formula *arroda* L. da (hots, oklusibaren ozenduraz biarn. arrede). Zerrenda honetan ez dugu gure monoptongapena gaztelaniar diptongapenari baino kontrajarren; hauetako batzuk, noski, latin jatorrizkoak dira (*erota*, *ponte*, etab.). Beste monoptongapen kasu batzuk *pOrtu/pUERto*, *dOlu/dUElo*, *konpOrta* BN./compUErta, *Oste*/(des)pUEs lat. (p)ost.

titz (lat. *fOrtis*) ordez, *kaxUEla G. haxOla S.* (tartera de hierro con tres pies) ordez, *kUEbea* (Landucci) *kOba B., G.* ordez.

2) Frantsesaren zehar

Frantsesak silaba nahasian (eta aintzinako moldetan) ez du aldaketarik jasaten, *o*-ren irekiera graduan ezik; frantses modernoan, berriz, aldaketa *o/o*-ra doa. Silaba askean (libre), ala ere, frantses zaharrak *uo* formulan diptongatzen zuen, eta gero *ue*-ra disimilatzen etorri zen (lat. *rotam fr. zahar. ruode*, modernoan *roue*, lat. *novum fr. mod. neuf*).

Aldaketa bokaliko hauen inferentzia frantsesetik gureganatutako hitzetan nahiko urria da, ezen-eta gurean monoipongapen joera oso bizia baita, eta lege honek beste erromaniko diptongo kasutarako ere balio du.

3) Gaskoineraren zehar

Normalean latineko *o* laburrak gaskoineran irauin egiten du (*ort.* lat. *hortum*), eta baita amaieran ere (*só* lat. *soror*, *cor* lat. *cor*). Hala ere, sudurkariak sor dezake diptongapena, *spoumo* lat. *spondam*, *boume* (ekialdeko Landetan) lat. *vomere* hitzetan gisa. Kurioski, diptongapen berbera, bestalde, sudurkariaren aurrekaldean (*núbi* lat. *novum*, *mout* lat. *mollem*, *perpaus* (Palay 2,341) lat. *propos(itum)* (eusk. *perpausa*). Eraberean, Rohlfs-ek (32) *o* laburraren triptongapen kasuok dakarzki: *noueyt noctem*, *houélho* lat. *foliam*, *ouelhs* lat. *oculos*.

V fonema aurrean *o* laburra *a*-ra aldatzen da, ala *au* bilakatzen, *cáben* lat. *covinum* kasuan bezala. Gaskoineratik gureganatutako kasutan (latineko *o* laburrari begiratu gabe hemen) ez da ematen diptongapen erromanikoa eusteko joerarik. Hona kasu batzuk: *fOUnds* (Lespy 1,314) *funts AN., BN., L., S.* (fundamento), *tOUng tuhuña S., goudOUNhe* (Lepsy 1,340) *guduña S., bOURme* (bourmero, Palay 1,175) *bormu* (Oih.), *sOUlha* (Palay 2,531) *suil BN., G., L.* (herrada), etab.

4) Aragoieraren zehar

Aragoierak, gaskoinerak bezala, sabaikarien aurrean diptongatu ohi du. Euskarari dagokionez -OTZE atzizkia aipagarria gertatzen da (beraz, gaskoineraz -OS) aragoieraz -UES formularen diptongatzen baitu, honako kasutan euskara-aragoieraren mugan hori isladatzen delarik: SangOTZE/SangUESA, NabaskOTZE/NavascUES.

g) Latin klasikoko *o* luzea

Latin klasikoko *o* luzea aldaketarik gabe eusten da. Euskararen aldame-neko erromantzeetan frantsesak jokaera bereziak aurkezten ditu, *o* luzea *ü*

(32) *G. Rohlfs. Le gascon op. c. 76 or.*

laburrarekin lotuaz. Gaztelanian *o* luzeak irauten du, nahiz-eta gero *ũ* labur hori *o* bokalean ireki (pUteum *pOzo*) eta nahastu.

Mailebu berankor edo erromanikoetan fenomeno hauek aise isladatzen dira. Mailebu zaharrenetan, berriz, ez dago nahasketarik edo tartekadurarik latineko *ũ* laburra eta *ō* luzearen artean.

1) *Gaztelaniaren zehar*

Gaztelanian *ō* luzea eusten da, gehienetan behintzat (totum *todo*), baina *yod*-aren presentziak *u*-ra aldeko lerradurak sor ditzake: (ciconiam *cigŪEña* (*zigoina* Lhande-rogen), copertoria *cobertUEra* (gazt. zaharrean). Vocem *vOz* kasuan, ordea, mantendu egiten da (eusk. *boza* B., G.).

2) *Frantsesaren zehar*

Frantsesak, beti bezala, gurea baino egitura bokaliko konplexuagoa dago. Berezitasun horiek hauek dira: silaba nahasian eta frantzes modernoan *o* (*u*) ematen du; silaba askean, berriz, *ou* (*eu*) modalitatea, gero *ō* laburrera, *ō* luzera eta *ũ* laburrera zabaltzen dena, hau da, *o/oo* gertatuz. *U eu*-aren monoptongapen ondorioa da, eta *o* bokaleak silaba askean *ou/au* formularen diptongatzen du. Adibide batzuk: votum *voeu*, litigiosum *litigieux*, florem *fleur* (33). ➤

3) *Gaskoineraren zehar*

Latineko *ō* luzeak (*ũ* laburrarekin batean) *ou*-rako diptongapen joera azaltzen du (florem *flou*, codam *coúo*). Sabaikariaren aurrean triptongoa ere gerta daiteke (*ouy/oue*). Honela: geniculum *jouelh*. Bestalde, -ARIUM latin atzizkiak murrizketak eta diptongapenak jasan ohi ditu, *oi/oui/oué* tipokoak.

Euskaratutako mailebuek (-ARIUM/ORIUM kasutan), maiz, -ERA-ko formula dute (*baxera* (34)) biarn. *bachère*, *manjatera* biarn. *manjatère* lat. *manducatorium*, *portadera* biarn. *pourtadere* lat. *portatorium*, *arrasera* gask. *arrasere* lat. *rasorium*, etab. (35).

Gaskoineraren eremutik kanpo aragoierak ere baditu *ō* luzearen *ue* diptongapenak (favonium *favueño*, eta gure *zerrollo*-k, nonbait, arag. *cerruello*-ren tankera dauka lat. **cerruclum*-etik).

(33) Cfr. *H. Lausberg*. Lingüística románica, op. c. 250 ond.

(34) *Baxera* AN., G., S. (vasija de tierra), *batxera* AN., L. (vajilla). Bere iturririk hurbilena biarnoerako *bachère*. Lhande-ren *vase* etimologia ez da taxuzkoa. Ikus *Castro Guisasaola* Enigma 285, *Gavel RIEV* 12,176, *Mitxelena* BAP 10,376.

(35) -TORIUM atzizkiak (gure ustez-TURU/DURU *hobendURU*, *zordURU*-ren jatorria duenak) erromantze batzutan *ou* formularen diptongatzen du (adibidez, probentzaleran, okzitaniaran, etab. *pentsadouro*, *parladour*, *trovadour*). Gure -TURU/DURU atzizkia, dudarik gabe, zintzoago mantentzen da latin formularekiko.

Gaskoineraren eremua itzulirik, aipatzekoa da euskaran ere sudurkari eta sabaikari batek diptongapenak sor ditzakela, *arrazoin* lat. rationem, *sasoin* lat. sationem, *pedoil* lat. peduculum (gaskoinerako *pedouilh*-aren bitartez) kasuetan bezala.

-OSUS atzizkiak gaskoineran bi errealizazio dauzka, bat zaharragoa (OS-arena) eta bestea berriagoa (-OUS-arena), eta hori euskaratutako mailebuetan isladatzen da -OS/US formulapean (*malhurus* biarn. malhurous (Lespy 1,42), *amurus* biarn. amouros (Lespy 1,31), *penos* gask. penous (Palay 2.334), *desiros* gask. desirous (Palay 1,389), *glorios* gask. glorios, *jelos* gask. jelous, etab.) O luzearen beste kasu bat gaskoineran *espous* lat. sponsum litzake (eusk. *espos* Lhande-rengan).

-ITIONEM atzizki abstratuak o luzea eusten du gaztelaniazko eta franseseko eratorpen batzutan (adibidez, *pozoin* potionem-etik, *sasoin* sationem-etik), baina *u* formulan ahul daiteke gure -IZUN atzizkian, Galia hegoaldeko erromantzeen gisara (ikus Wartburg-en FEW lanean -ISSOUN/IZUN formulak). Kutsu bera agian gure -ASUN formulan (lat. -ATIONEM) (36).

h) *Latin klasikoko ũ laburra*

Lehenengo zatian ikusi genuenez, euskarak sardoarekin batera, ũ laburrari eusten dio, baina Italiako tipologia duten erromantzeek *o* formulan irekitzen dute. Gaztelaniak, besteen artean, elkarketa horren adibide gardenak presentatzen ditu: buccam *bOca*, puteum *pOzo*, furcam *hOrca* (euskarak, berriz: puteum *pUtzu*, furcam *Urka* AN., B., G.).

Hala ere, esan beharrekoa da euskarak zahar itxura duten mailebuetan ũ laburra mantentzen duela, beraz; halako inkorporapen beranta edo erromanikoa duen hitz aunitz dugu, alboko erromantzeen bitartez hartua. Adibidez honako hauek: surdus *sor* (probableki *sord* biarnoeratik (Lespy 2,290), pulverem *bolbora*, saburram *zaborra*, cultert *golde*, etab. (37).

1) *Gaztelaniaren zehar*

Gaztelaniak aldaketa hori *o* bokalean mamintzen du, honako hitzotan inferitzen denez: *mOco* lat. mukum, *coscOjo* lat. cusculium, *hinOjo* lat. fenu-

(36) Honela rationem-etik *arrazu* S. (Lhande), gask. *rassou*, punctionem *puntxun* (Lhande), biarn. *pounxou* (Lespy 2,181).

(37) *Golde* aintzinakotzat interpreta daiteke, nahiz-eta *o* irekia eduki (beraz bokalismoa hori latin arruntean bertan hasia zen). Bestalde, Landucci-k dakarren *crOcea* formula erromanikoa da, dudarik gabe, *gurutze/kurutze* (lat. crucem) formularekin konparatzen badugu. Berdin, Axular-en *pOntu* formula, *puntu-ari* dagokionez. Alabainan *truntxu* B. hitzak *u* latinoa gordetzen du, gaztelaniazko troncho-k ez bezala. Fenomeno bera *trunko* AN. kasuan lat. truncum hitzari dagokionez. Eraberean *tUpiña* BN., L./*tOpiña* B. alternantziak, batak aintzinatsuna adierazten duelarik eta besteak berankortasuna.

culum, *cOpa* lat. *cuppam*. Alabaina, kasu batzutan *yod* dela-eta inflexioa gerta daiteke, gerora ikusiko dugunez.

<i>Latina</i>	<i>Gaztelania</i>	<i>Euskara</i>
lumbum muttium (38) subtus cucutium	(so)lomo mocho soto cogote	solomo G. (V.G. Diego Dicc.) (506) (lomo) motz c. (corto de talla) soto AN.,G. (vestibulo) (39) kokote AN.,G., (pescuezo)

Muztio hitzaren kasuan AN. (*mosto* de sidra o vino) gurean *u* latinoa eutsi egiten da (lat. *mustidum*), baina gurera gazt. *mustioren* bitartez etor zitekeen (41).

2) Frantsesaren zehar

Latineko ù laburraren eboluzioa frantsesean o luzearen parekide doa; horregatik, lehen inguruko erromantzeetaz esana hemen ere balio du. Frantsetik gureganatutako mailebuek aipatutako aldaketa isladatzen dute, alabainan, berezitasun guztitan bokalismoa hartara makurtu gabe, gurea oso soila delako.

<i>Latina</i>	<i>Frantsesa</i>	<i>Euskara</i>
summam tumbam	somme tombe	soma (Lhande) (suma) tonba BN., L., S. (tumba)

3) Gaskoineraren zehar

Gaskoinerak latineko ù laburraren *ou* (eta baita *ouy/ouey* triptongala) korrespondentzia darama. *Geniculum jouéllh*, *tructam trouéto*, *fundum*

(38) *Multium* hitzak bokalea irekiaz aparte (ù laburra-rena noski) asibilapena jasan du. Honela *motz* (FEW 6, 301) dugu frantses zaharrean, *mocho bai* MOCHAR *gaztelanian*, *mous* Aveyron-en des Agian, gure *amuts* (romo) hitzak *motz* honekin badu zerikusia. (Errom. *musa*, *moussou*, *mauss* eta aurrizkiaz *esmouchá*, *émousard*). *Amuts* formulan, agian, haserako *a* hori aurrizkiaren hondarra da, eta *k kamuts* BN., L. bariantean sekundarioa. Cfr. *Wartburg* FEW, 6,301, eta *J. Corominas* DELC 3,3938. Izan daiteke ere hitz erdiexpresiboa.

(39) *Soto*, *sotho* BN., L., R. biarn. zahar. *sot*, *soto* (cave). Goinafarreraz eta gipuzkeraz *vestibulo/portal* adierazten du. Beraz, jatorriz erromanikoa garbiri.

(41) Gure *ontza* AN., B., G. (lechuza) ere erromanismo bat dela dirudi lat. (avis) *uncam*-etik (*unciam* ere bai). Hitza *uncus*-etik dator (gancho, garfio), *ontzak* kako edo gantxo baten antzeko mokoia baitu (lat. *uncia ora*). Gainera, vencejo *uncicula* (pequeño gancho)-tik, gazt. zaharrean *oncejo* zelarik.

founds (gure *funts* AN., BN., L., S. hemendik dator). Beste batzutan eutsi egin ohi da, *ùme* humidum, *yunto* junctum, *butre* vulturem kasuetan bezala.

Hona gaskoin eragina euskarari:

<i>Latina</i>	<i>Gaskoinera</i>	<i>Euskara</i>
veruculum (REW 9260)	barroulh (Palay 1,122)	barroil L./barrol S. (42) (cerrojo)
brustiam (germanismoa)	brouste (Palay 1,194)	brosta (Azkue) (seta de zarza)
cusculium	couscoulh	koxkoil L.
(rew 1344-2424)	(Palay 1,223)	(cascabel) (43)
curculio (REW 2414)	gorgoll (44)	korkoil BN., R. (gorgojo)
succurrere	socorre	sokorri Bn., L. (socorrer)
surdum	sord (Lespy 2,285)	sor BN., L., R. (sordo)

Hauetaz aparte, badira beste erromanismo batzuk, bokalismoa aztertu-rik erraz detektatzen direnak. Beste batzuen artean honako hauek adibidez: *gOlde* c. (arado) lat. culter, *onddo* AN., B., G., L. (hongo) lat. fungum, *ondo* c. (planta de árbol) lat. fundum (errom. *fondo/hondo*), *zahorra* AN., B., BN., G. lat. saburram (45), *kopor* G. errom. *copola* lat. cupulam (46); *sopeatu* AN. (hollar) lat. *subpeditare*. Bestalde, ohar zaitetz gure *zohi/zogi* AN. (tepe) hitzak, agian, azpian subtus formularen o irekia daukala, *zohi* horrek konposakeran *zot* ematen baitu (*zotzal* B., *zotarro* B., *zotondoko* G., *zotalautsi* AN., *zothal* BN., L., S.). Antzeko zerbait esan daiteke *lohi* (lodo) hitzaz deribazioan BN., L., S. (47); *lot* (lotin B. tierra húmeda) ematen duena, latineko lutum-aren (REW 5189) antza bizia baitu *lot* erromanikoan (48). Alabaina, hitz

(42) *Barroil*, *marroil* AN., L. *berroillo* B., *morroillo* B., G., *verroja* (Landucci). Lat. veruculum-en (REW 9260) eratorkin erromanikoa. Fr. *verou*, prob. *verrolh*. Beheko aldagaie-tarako kontutan eduki gazt. zaharreko *berrojo*, eta iparralderako gask. biarnoerako *barroulthe/bourroulthe* (Lespy 1,87 eta 122). Ikus *Corominas* DCELC 4,967.

(43) Gaztelaniak, ohi duenez, *coscoja* formula noski. *Koskol* G. barianteak “mazorca desgranada” eta “castaña huera” B., G. adierazten du. Bi hizkuntzetan, bada, bokalismo erro-manikoa (hots o ù laburraren ordez).

(44) Ikus *Wartburg*, FEW 3,1463. Euskararen hurbileko beste formula batzuk: kat. *cor-coll*, *gorgoll*, *gorgollon* (Arouerg), *gurgullo* (Loire), *gorgolu* (Ardèche).

(45) Latineko *saburram*-ek REW 7487 liburuan eratorpen erromaniko hauek: it. *savorra*, *zaborra*, log. *saorna*, prob. *saorra*, kat. *sorra*, port. *saburra*, gazt. zahar, *zahorra*. Baliteke gure *zaborra*, bada, Aragoi ala Gaztelako formularen batetik etortzea (gast. zahar. *zahorra*).

(46) Cfr. *M. Agud*. Elementos de cultura material en el País Vasco, 248 or.

(47) *Subtus* horren erresultatuak *Meyer-Lübke*-ren REW 8404 lanean gure *zot* konposatuaren ondoan sugerigarriak dira: *sot* friul, *sotz* kat., *soto* gazt. zahar., *soto* prob. Eta *substulus*-ek, berriz, formula hauek: *sotol* prob., *sot* Lion-go mintzairan. Baita ikus *V. García Diego*, Dicc. 999.

(48) *Lotin* B. (tierra húmeda) kasuan, agian, *lutum* latinoaren eratorpen bat aurki dezake-gu. *Lutum* delakoak erromantzeetan formula hauek: prob. *lot*, kat. *llo*t, fr. zahar. *lut*, *lutz*. *Lohi*

hauek oraindik sakontzekotan daude, eta horregatik ez dugu ezer finkaturik aitortu nahi. Fenomeno antzekoak *sotil* B., BN., errom. *sotil* (gazt. zahar. *sotil*) hitzean lat. subtilis-etik (49). Mitxelena-k *lohi* hitza akitanierako *Lohixsus*, *Lohittan*-arekin parekatzen du, nolabait, lehen partean (50).

i) *Latin klasikoko ū luzea*

Latineko u luzeak eta laburrak euskaran *u* bakar baten tratamendua du, lehenengo zatiko mailebuetan isladaturik gelditu zen bezala. Puntu honetan euskara, berriro, sardoarekin bat dator (eta kurioski errumanierarekin ere bai); cruce *cruce* eusk. *gurutze*, murum *mur* eusk. *murru*. Sardoan puteum *puttu* eusk. *putzu* (baina *pOzo* gaztelanian), nucem *nughe*.

Frantsesak, bai silaba nahasian eta bai askean, *u* latinoaren nortasuna itxirik gordetzen du (u/ü). *U*-ren berezkotasun horretatik gehien aldentzen den erromantzetako bat *vegliota* mintzaira da, silaba nahasietan *o* eta asketan *oi* ematen baitu. Honela: *mullia mola*, *culu col*, *uvam joiva* (diptongapenez, bustiduragatik).

1) *Gaztelaniaren zehar*

Latineko u luzea aldagabe mantentzen da gaztelanian, eta ez du oztoporik aurkitzen euskarara igarotzean. Gaztelanian: lat. lunam *luna*, fumum *fumo/humo*, nubilum *nublo* (gazt. zahar.). Gurera etorritako mailebuetan *u* latinoak: *lutxo* BN. gazt. luzio lat. lucium, *luto* B., G. gazt. *luto* lat. lutum, *erruda* B., G., R. gazt. *ruda* lat. rutam (51). *Aiñu* B. (sombra) eta *año* G. (tizon de plantas), gure ustetan, gaztelaniazko *añublo*-tik (lat. nubilum), jatorrizko u luzea mantendurik. Etzaigu txuzkoa iruditzen *aiñu* laño-tik ekarzteaz, zuzenki behintzat.

Bestalde, -URAM atzizki latinoak erromantzetara pasatzean *ū* luzea gorde ohi du (eusk. *lotura*, *mindura*, *jostura*, *itxura*, etab.). Adibide garbi bat: lat. junctURAM gazt. *juntURA*, eusk. *lotURA*.

(lodo) hitzak konposakeran *lot* formula hartzen du itxuraz. *Lotin*-en etimologian, bada, baliteke *lot* erroa eta -IN atzizkia ematea (berdIN, urdIN eta horietan ematen dena). Ikus *Wartburg FEW 5,477*, *Corominas DCELC 3,126*. Baina Mitxelenak akitanierako *Lohixsus*, *Lohitan* gogarazten digu. "De onomástica aquitana", *Prineos 10,436*.

(49) *Tobera* B. (tolva), R. (fuelle de fragua) *tubum* hitzaren formula batetik datorrela bide du, agian, *tubellam* diminutibaletik, bainan gurean ez-geminatua ematen duelarik 11 r gaskoin gisako influentziaz (cistellam *xistère*). *Tobera* hitzaren oztopo etimologiko eta semantikoetaz ikus *M. Agud*-en Elementos de cultura material en el País Vasco, 355 ond.

(50) Cfr. L. Mitxelena "De onomástica aquitana", *Prineos 10,436*.

(51) *Lerdo* B. (tonto) hitzean eraginak gaztelaniarena dirudi (lerdo), baina bietan jatorrizko u luzea aldatuta (hots, lat. lur(i)dum). Antzeko aldaketak irekieraz beste erromantze batzutan: *lort* fr. zahar., *lourd* fr. mod., *lort* prob. zahar., *lerdo* port. Cfr. *REW 5176*.

2) Gaskoinearen zehar

Aintzinako *ou* ozena (ū luzea latinean) *u*-ra igaro da gaskoineraren bariante gehienetan. Sekundarioki, sabaikariaren aurrean triptongapena sor daiteke *e* baten tartekaduraz (rugitum *arrouet*) (52). Hitz hori, ordea, erdi-expresiboa ere izan daiteke gure *orro*-aren AN., BN., G., L., S. antzera, eta agian, gureagatik inluitua ere bai.

Seguraski, jatorri erromanikoa duten hitzetan (hau da, latinoa baino beranduago-etan, *u* luzea gordetzen da *mentura* BN., L. errom ventura, *mutxi* BN., (mohoso) lat. mucceum, *zigur* B., G. lat. securum, *umi* BN., L., S. lat. humidum, hitzetan, agian, eragin erdikultistaz.

Hemen, bestalde, aipatzekoa da sudurkariaren aurrean ū luzea dipton-goan ireki daitekeela (adibidez, *fuin* L./*muin* BN./*muiñ* AN., G., L. (tuétano, meollo) lat. funem-etik). Euskaran sudurkari aurrean diptongapena nahiko sarritakoa da, *mailebu* erromaniko hauetan bezala: *arrazoi* (53) (razón) lat. rationem, *pozoin* (lat. potionem, errom. *ponzoña*), *lantzoi* (gazt. lanzón), *sasoi* (lat. sationem, errom. saisson/sazón).

Haserako diptongapen sekundarioen ahozkapenak euskaran, nolabait, antzeko fenomenoak fonetismo maila hauetan: *ietorri* etorri ordez, *iekusi* ikusi ordez, *iekarri* ekarri ordez.

2. Kontsonante batzuren eragina bokalismoan

Kontsonante batzuek (*yod* sabaikariak eta belare batzuek) aldaketak sor ditzake aurre eta atzebokaletan. Fenomeno hauek mailetu erromaniko aunitzenak dira, erromantzeen fonetika bera kontutan hartutik. Honela *yod*-en eragin fonetiko nahastailea garrantzitsua bilakatzen da, eta hori, bereziki, gaztelaniatik gureganatutako lexikoan isladatzen da. Berdin esan daiteke gaskoineraz, nahiz-eta neurri apalagoan gertatu.

a) Sabaikarien eragina inportaturiko hitzetan

Atal honetan, konkretuki, erromaniko itxura duten hitzetan sabaikari batzuek bokalismoan edukiriko desarroiloa aztertuko dugu. Gaztelaniar jato-

(52) Cfr. *G. Rohlf's. Le gascon op. c., 79 or.*

(53) *Arrazoi* B., G., *arrazoe* AN., *arrazoin* BN., L., *arrazu* S. (razón). Lat. rationem hitzaren eratorrin erromanikoak. -ONEM bukaerak gurean -OI, -OE -OIN formulak dauzka. *Unamuno*-k (ZRP 17,141), *Vinson*-ek (La Langue Basque 15) eta *Castro Guisasa*-k (enigma 141,242) latinetik ekartzen dute zuzenki, baina hori ez da egitazkoa. Guretzat *arrazoi* G. formula gazt. razón-etik dator; berdin *arrazoe* AN.; eta *arrazu* S., berriz, biarnerako *rasou/arrasou* iturritik (Lespy I, 49), eta *arrazoin*, seguraski, fr. *raison*-etik ala bere albokoetatik.

rrizko mailebuetan eragin hori nagusia izanen da, eta apalagoa, nolabait, gazkoineran eta frantsesean.

1) *Gaztelaniaren eragina*

Yod sabaikaria erdikontsonantetzat har daiteke, eta bere ondorioak alboko bokaletan nabaritzen dira. *Yod* horrek, batzutan, bokalekontsonanteen erorketa jasan zuen haseran (sartaginem sarta(y)na); euskararen ere erori izan ohi da *g* belarea (*maizter* magister, *zaina* saginam, *maiz* magis/mais). Baita azal daiteke talde kontsonantikoaren bokaleztapenagatik (*fayty factum* ordez/ch = *yt* tipokoa).

Gaztelanian *yod*-aren eraginez zazpi bokale azentudunetatik laura igarotzen da: *e* (a/e-tik), *o* (o-tik) eta *u* (o/u-tik).

Gaztelaniazko mailebuek aldaketa bokalikoak dituzte; halanola: *itxura* hechura-tik, *ustantza* (-ENCIA-tik, bainan -ANZA erromanikoaren bitartez: *holganza*, *mudanza*), *lantzadera* (lat. -ARIA-tik, bainan -ERA erromanikoaren zehar), *kontseilu* (-EILU erromanikoa -ILIUM latinotik), etab.

Bezu B. (costumbre) mailebuak latineko *ty* taldearen asibilapena du. Berdin -ITIA atzizki latinoaren kasuan erromantzean -EZA gertatzen delarik (horra hor gure *minatium* meatxu, *fortiare* bortxatu, *saetatum* setatxu). Gaztelanian aipaturiko prozedura garden justITIA *justEZA*, *firmITIA* *firmEZA*, *franquITIA* *franquEZA* hitzetan. Gure ustetan, probableki -TZA antzizki abstraktua (*ez-TZA kolektiboa*) *maisutZA*, *erregetZA* (-*realEZA* gazt.-gisako hitzetan ematen dena) erromanikoa da jatorriz. Asibilapenezko fenomeno berbera, bada, *ty* taldean -ENTZA kasuan -ANZA erromanikoaren zehar, gure -ANTZA atzizkian (euskaraz *ustANTZA*, *akhabANTZA*, *olgANTZA*, gazt. bonANZA, holgANZA, confiANZA, etab.).

Erromanikoaren eremuan, eraberean, asibilapena *kapitxale* BN., S. (morriolo del hogar) lat. capitialem, *baltzu* B. (balsa) lat. balteum, *ontza* AN., B., G. (lechuza) lat. unciam (avis unciam)-etik.

Ly taldean gaztelaniazko mailebu hauek: *kontzeju* B., G. (lat concilium gazt. concejo), *tailu* (Azkue)/*tailu* B. (manera, talle) (lat. taliare), eta *taju* (54) (gazt. tajo) belariztapen prozeduraz. Hemen bokale irekia e/a formularen inflexionatu da; *a* bokalea o/e baino gehiago oposatzen da.

Latineko *ny* eta *gn* latinoak ñ bustia damate (*señale* signalem, gazt. *señal*). Gy, dy, ty taldeen *yod* delakoak y ematen du (radium gazt. *rayo*, eusk. *arraio*, podialem gazt. *poyal* eusk. *poial* B. eta latineko modium-ek eusk. *moyu*). Latineko fodina (REW 3402a) kasuan euskararen dy taldea (*odi* Oih., S.), gaztelaniaz, ordez, inflexioa: *hoya*.

(54) *Taxu* AN. (cálculo), dudarik gabe, *tailu* G. (talle) eta *taju* G./*tailu* B. (traza, porte) aldaiaekin erlazionatzen da. Bere jatorria *taliare* latin-erromanikoan. Fonetikaz bizkaierako *tailu* gipuzkerako *taju* baino aintzinagokoa da, eztarketa edo guturalizatorik ez duelako.

Ct. x. taldeetan *yod* berak ch/x eta j belarea ere gaztelanian (textum *techo*, lectum *lecho*); gertakizun fonetikoa hau ere isladatzen da euskaratutako hitzetan: *itxura* gazt. hechura (lat. facturam), *probetxu* gazt. provecho (lat. profectum; *profeytu* S. barianteak Galia hegoaldeko erromantzeen planteamendua du, biarnoeraz, adibidez, profeytar (Lespy 2,197). Gaztelania modernoan x fonema belarizatu ohi da, eta gertaera fonetiko horren alternantzia nabarmena gurean ere bikoitz hauetan: *axola*/ajola, *kexa*/keja, *taxu*/taju, *muxika*/mujika (lat. persicam), *xara*/jara, etab. (Eta bere eragina *Ellexalde*/Elejalde, *Leissarreta*/Lejarreta, *Urrexola*/Urrejola, *gaiso*/gajo kasuetan).

C'l kasuan asibilapen garbia *trontzo* (lat. trunc(u)lum gazt. tronzo/trozo) hitzean; alabainan, *truntxu* bariantean eutsi egiten da latineko bokalis-moa.

Yod-ek bokaleetan edukitzen duen zerikusia aipagarria da -ERA/ERO atzizki erromanikoetan ere (lat. -ARIA/ARIUS eta -TORIUM/TORIA -manducatoriam/manjatera). -ERA atzizkia oparo ematen da euskaran, bereziki, tresna eta gailuen eremuan (adibidez, *lantzadERA* (Lhande), *eztERA* AN., B., BN., L., *ehiERA* L., S., *pozadERA* B., G. (aljibe), *bokadERA* (gast. mocadera), etab.). -ERA/ERO kasuan haserako *a*-ren inflexio garbia dago (ferrARIUM herrERO). Itxura gure ustez gaztelaniazko mailebua da, eta bertan *ct* aurreko *a* latinoaren inflexioa eman da (*e* gaztelaniaz, *hechura*). Inflexio berbera baita aragoieran, gaskoineran eta frantsesean. Honela, *manjatera* BN., S. (pesebre) lat. manducatorium-etik biarnoerako *manjaterè*-tik (Palay 2.196).

Ikusi genuenez, latin klasikoko *ě* laburra silaba tonikoetan diptongatu ohi zen, eta diptongapen horrek makurketa bat adierazten zuen urratu edo erosionatutako hitzetan (adibidez, fiesta *fiesta* ordez, ala siesta (gast. siesta) lat. *sextam*-etik.). Eraberean, gaztelaniaren ondorio nahastailatzat jo behar da *ei* taldea *i*-ra murriztea *ě* laburraren kasuan (*silla* siella arkaikoaren ordez, bainan guk *zela* (silla de caballo) lat. sellam-etik, eta *gastelu* lat. castellum-etik).

Kurioski, ry/ty taldeen aurrean *ē* luzeak *i*-ra inflexionatzen du gaztelaniar mailebu batzutan (halanola, *zirio* gazt. cirio lat. cereum, *xibi* gazt. xibia/-jibia lat. sepiam).

Latineko *ŏ* laburra gaztelanian lehenik *uó* formulan diptongatu zen eta gerora *ué*-ra etorri (*fuoro/fuero*). *Ue* formulek gurean suposatzen duten errosioz edo urraduraz mintzatuak gara.

Yod delakoak, bestalde, gaztelanian *ŏ* laburraren diptongapena galarazten du. Honela podialem gazt. *poyal* eusk. *poial*, foliam gazt. *haja*. Berdin ct/x-aren kasuan, pectoralem gazt. zahar. *petral* eusk. *petral* AN., G., L. (cincha ventrera) kasuan bezela.

U luze eta laburraren kasuan, berriz, gaztelanian *o*, jadanik ikusia denez (puteum *pOzo*, lutum *lOdo*), baina batzutan gorde daiteke kultismoz bullam *bula* (eusk. *bulda*) hitzean bezala (gast. arruntean, ordea, *bolla*).

2) Gaskoineraren eragina

Talde berezi batzuk direla-eta ikusiak ditugu bokale-aldaketa batzuk, halanola diptongapenak, *nuet noctem*, *luello lolium*, greu *gravis* kasutan. Diptongapen bera isladatuta euskarari lat. *solium* eusk. *suil* BN., L. (herrada) gask. *soulh*-etik (Palay 2,52), lat. *veruculum barroil* S. biarnoeraz *barroulh* (Lespy 1,87).

Aipatzekoa da ere (gaztelanian bezala) *a* latinoaren *e* formulazko inflexioa -ERE kasuan (honela eusk. *padera* gask. *padère* (Palay 2,295), *baxera* gask. *bachère* (Palay 1,106), *tiradera* gask. *tiradère* (Palay, 2,582) (eta gazt. zah. *tiradera*).

-ARIA-ren kasu berezian euskal -ERA/AIRA alternantzia *kondera/kondaira*, *galdera/galdaira*, *mintzera/mintzaira* hitzetan. Baliteke -AIRA hori -ARIA-ren molde metatizatua izatea -AIRU -ARIUM-ena den bezala (*mortairu*, *diharu* *moretarium*, *denarium*). Bainan ez da baztertzekoa ere ry aurretiko diptongapen baten hipotesia.

Bestalde, -TORIUM atzizki latinoak ondorio diptongalak dauzka gaskoineran, -OIRO/OUIR/OIR emanaz. Ty taldeak -ATIO/ATIONEM kasuan asibilapena dakar (potionem *posou/pwizu* (55), factionem *fatssou*, eta gainera, *o* luzearen itxiera *u* formulari. Gaztelanian talde berak asibilapena: -AZON (armationem armAZON, ligationem ligAZON).

3) Aragoieraren eragina

Aragoiera sabaikariaren presentziak o/e latinoak diptongaraz ditzake. Honela: *fuella* foliam. *güello* oc(u)lum, *pueyo* podium. Gure *teila/tella*-k c. (teja) aragoierazko mailebua dirudi (ikus *M. Alvar*. Dialecto Arag. 192 or.), eta berdin *mailu*-ak AN., BN., Sal. S. (arag. *mallo*) 1 bustiaren euspenagatik (lat. *malleum*), 11 latinoa euskaratzean, normalki, soildu egiten baita (*castellum gaztelu*, *vascellum maskelu*).

Dy, ny kasutan *yod* delakoak diptongapena suposatzen du, eta T'L taldean berdin (*viello* lat. *vet(u)lum*). Gure *peitu* BN. (lat. (de)fectum), *profeitu* S. (lat. profectum) aragoiera eta erromaniko orokorraren tipologiakoak dira (*deito* lat. *dictum*, *peito* pectum).

4) Frantsesaren eragina

Frantsesak ie/uo/ue gisako diptongapen biziak hitz hauen arabera: *vieul* *vet(u)-lum*, *feuille* foliam, *ueil* (oeil) oc(u)lum (56).

(55) Cfr. *Von Wartburg*. FEW 9,255.

(56) Cfr. *H. Lausberg*. Lingüística, II part.

-ARIUS atzizkia, konkretuki -ER/IER formulán askatzen da (-eta gaskoineran ere -ER moduloan). Hortik datozte gure *faltsulER*, *trufalER*, *mezuIER*, etab. Bere ordaina gaztelaniaz -ERO (gurean sartu delarik *gezurtERO*, *alondERO*, *zurрутERO* kasuetan); formula kultua frantsesez -ARIE (*vicarie*) da. -ARI euskal ordaina gurean normalagoa da (*cellarium gelARI*, *ferramentarium hermentARI*, *consiliarium kontseilARI*).

Frantseseko diptongapen kasuak, euskarán isladatuak, hauetxek: *xoin* S. fr. *choine*, *errein* (Lhande) (57) fr. *rein* (lat. *renem*). Frantsez modernoan e + i formulak *ua* (e) eman du eta o + i-k *ua* (e). Honela, *tectum teit* (*toit*), *directum dreit* (*droit*), dor(mi)-torium *dortoir*, etab.

Frantseseko c^{e/1}, g^{e/1} taldeak, lei/loi (legem), rei/roi (regem) gisakoek, ez dute ia inferentziarik euskarán. A askearen eragina ie/ié taldean bilakatuta *moiana* (Lhande) fr. *moyen* (lat. *medianam*) kasuan. Gaztelaniako mailebu, den *jera* B. hitzak (acogida) diptongapen-bide berdina (fr. *xeire*, *jira/jeira* gazt.) (58). Geroago, ie e-ra murriztu zen, infinitiboetan azaltzen denez (portare *porter*, cantare *chanter*, etab.).

b) Beste eragin kontsonantikoak bokalismoan

Fenomeno zenbaiten artean honako hauek aipa daitezke. Gaztelania n + 1 taldeak o eman du, (eta hori euskarara iritsitako mailebu dextentetan isladatzen da). Frantsesean hori nabarmenagoa da a + 1 taldeak *au* ematen delarik (albam *aube*, altarem *autel*, saltare *sauter*, altanum *autan*). Zuberoko *obeta* (serenada) hitzak aipaturiko murrizketa albam/*aube*-tik (59).

-ELLUM atzizkiak, berriz, aintzinako frantsesean -EL (*cappellum chaBEL*, *castellum chatEL*) duen bitartean, modernoan -EAU (*chapEAU*, *chatEAU*). Esan beharrik ez euskarak latinari hurbilago zaion formula gordetzen duela, hots, -EL (*txapEL* BN., L., R., S., *txapitela* AN., BN., R.).

Frantseseko mailebu batzuk, izkutuki, sudurkatzea dukete sudurkari aurretiko bokaletan, grafian, batzutan, a bilakatzen delarik. Honela *zantore* S. fr. *centaurée* (Bot.), eta *santan* (Lhande) fr. *cent ans* (anciano). Adierazia dugunez, sudurkatzeak gaskoineran eta frantsesean uki ditzake aurreko

(57) *Erraiñ* AN., L., S., *errein* L. (riñones). Gure *errein* L. eta lat. *renem* (riñón) artean, dudarik gabe, hurbiltasun nabaria. Koerlazio hori aipatua ikusten dugu *Garcia Diego* (Dic. 206) eta *Castro Guisasa*-rengan (Enigma 220). Mailebua, ordea, erromanikoa edo beranta da. Gaskoin-frantsesaren eremuan ondorio hauek: *rein* fr. *arrée*, *arrègne*, *rée* gask.

(58) Cfr. *Corominas* DCELC jira, 2, 1060. *Luis Michelena*. BAP 11, 297.

(59) *Oto* (gazt. zahar.) *alto* hitzetik beste murrizketa kasu bat. Hortik *otear* edo-eta "mirar desde lo alto". *Otan* L. (brújula) *altus/altanus*-en deribatua, gurera Frantzia hegoaldeko erromantzeren baten bidez etorria (biarnoeraz *autâ*, langed. *autan*, prob, eta fr. *autan*). Ikus *Wartburg* FEW 1, 76.

bokaleak beste hauetan bezala: *arrazú* biarn. *rassou* (61) (lat. rationem), *phuntzu* gask. pwesû (62) (lat. punctionem).

3. Diptongapena

Latineko diptongapenak erromantzeetan oihartzun desberdinak eduki ditu. Euskaran latineko *au* hori gorde egin zen, ikusi genuenez, aintzinako egitura zuten hitzetan (halanola: *lauza* lat. lausam, *gauza* lat. causam, *autuno* B. lat. autumnum, *laudatu* lat. laudare (hitz kultista). *Au* hori, ordea, erromantze bidez ere igaro zaigu zenbait kasutan (adibidez, *ausart* (okzitanieratik, lat. ausum), *auka* arag. *auca* lat. aucam).

Eskematikoki erromantze batzuen ondorio diptongalak hauek dira:

e	ie (tIErra (hIEr	terram) heri)
o	ue (pUErto eu (fEUille	portum) foliam)
	eta silaba nahasian:	
	oi/ui (noit (nuit	noctem) noctem)
e	ei/oi (IEI IOI	legem) legem)

a) *au* diptongoa

Erromantzeen eremuan gaskoinerak gordetzen du gehien *au* diptongoa, bai hitz kultutan eta bai arruntetan. Honela: *lauda* lat. laudare, *taure* lat. taurum. Beste batzutan diptongo bera euskarara transmititu du: *gaudimen* BN., L. (lat. cautionem), *ausart* AN., BN., G., L., S. lat. ausum (seguruago gaskoin-okzitanieratik) (63).

Gainera badira *au* sekundarioak kontsonante artekoaren erorketarik: *taula* gask. *taula* BN., L. (bainan latin arruntean, jadanik, murrizketa beraz *tabulam/taulam*), *tauleta* BN., L. (anaquel) gask. *taulet*, *pauma* gask. paum (FEM 8,83) lat. pavonem (REW 6313). Gaztelaniazko mailebuek, noski, ez dute horrelako diptongorik. Probentzalerak ere eusten du (*taur* taurum, *cauza* causam). Batzutan *o* soilaren diptongapena gerta daiteke (*perpausa* kasuan propos(itum) -etik gaskoineraren zehar (Palay 2,341, *perpaus*); *pau-*

(61) Cfr. *Wartburg* FEW 10,105.

(62) Cfr. *Wartburg* FEW 9,583.

(63) *Wartburg*-engan (FEW 1,184) honako ondorio hurbil hauek: *auzar(t)* prob. zahar., *ausart* biarn., *ausar* loch., *äusa* prob. mod. *üza* Vizc., *ausar* lim. Orain pentsatzen dugu, probablekiago, *ausart* biarnoeratik sartu zaigula.

bre (biarn. *paubre*) hitzean ere gorde egiten da latineko diptongoa (lat. *paupe-rem*).

Bestalde *au* latinoaren monoptongapena gure *hori* (amarillo) terminoan, *aureum*-aren deribatua delarik, seguraski. Hemendik *oriflama* (rojo y amarillo) hitza. *Aurea* izen propioak Errioxan *Santa Oria* formula, eta lehenago gure *Orendain* (Gipuzk. eta Naf.) antroponimikoa Aurentiani-tik, Caro Baroja eta gure iritzian. (Baina, Gaskoinan diptongapenik ez AURENSAN (65). Gure *okil* B., G. (pájaro carpintero) ere, esan genuenez, talde berdinekoa *aucellam/aucillam*-etik bere jatorri latinoan onartzen baldin bada.

Bestalde, atal honetan aipatzekoa da a + 1-ren *au* diptongala, batez ere, frantsesean (*sauter saltare, saltare, autel* altarem, *autre* alterum, *haut* altum).

4. Beste ondorioak

Eraberean CT talde latinoak ui/ei diptongapenak eman ditzate erromantzeetan; honela *profeytar* gask. lat. profectum (eusk. *profeytu*), *fruit* fr. lat. fructum, *deitu* errom. lat. dictum (eusk. *deitu* B., G./*deithu* BN., S., Sal.), *zitu* AN., L. (fruto, cosecha) lat. sectum (65), *peitu* BN. (carencia) lat. (de)fectum.

Baita kontutan hartzekoak dira sabaikariek eta txistukari batzuek, bai mailabu latinoetan eta bai erromanikoetan, sorturiko diptongapen sekundarioak. Halanola: *elEiza* lat. ecclesiam, *lElñu* lat. lineam/lineum.

Gaztelaniazko mailebuetan (eta arabiarretan ere gaztelaniaren zehar) euskal *oa* formula *ua*-ren ordain (algualcil *agoazil*, cuadro *koadro*, cuaderno *koaderno*, guardia *goardia*). *Oa*-ren irtenbidea gaskoineran ere (adibidez, *goastatu* (Lhande) biarn, *goastá, goaita, lekoa* errom. legua). *Gorde* kasuan, ordea, murrizketa (guardar).

Baita normala da -ON atzizkiak ondorio diptogalak edukitzea, -OI gisa-koak (balón *balOI*, jubón *jipOI* G., botón *botOI*, sazón *sasOI*, facon *fazOI*n (Lhande), poison fr. *pozOI*n BN., L., savon fr. *xabOI*n).

Latin maile-buen maila berezian bokalearteko sudurkariaren erorketagatik diptongapen sekundario; honela *freu* frenum-etik, *faun* vanum-etik, eta geroago *ilbain* B. filum-vanum-etik (errom. *hilvanar, hilván*).

(64) Latineko *Font Aureus*-aren irtenbidea Leon-go toponimian *Fontoria* izan zen, eta Santander-ekoan *Ontoria* (*aureus* = oria). Beraz, "horiak" urre kolorea du. Gaztelaniaz *orinegro* (amarillo-negro). Ikus FEW 1,178.

(65) Beraz, *uzta* ebaketaren (mies) ideiak oso ondo, latineko *sectum* delakoak "cortado" adierazten duelarik. Mitxelena-rekin pentsatzen dugu, bada, gure *zitu* sectum-aren formula erromaniko bat dela (hau da, *ei=i*). Ikus FHV, 106 or.

5. Bokale doinugabeak

Orain bokale doinugabeen irtenbide bereziak aztertuko ditugu. Azentuaren iraupenak ondorioak eduki ohi ditu alboko bokaleen zonaldetan; beraz, silaba tonikoaren biziduragatik aurretoniken eta, batez ere, atzetoniken erortetak sortzen dira.

Azentugabeko bokaleen galera euskaran, jeneralean, erromantzeetan baino apalagoa da, hau da, leunagoa. Hitzaren unitate bokalikoak eustea da gure joera fonetikoa, baina gurean ere badira euskalki batzuk, zeinetan, azentua dela-eta, bokale galketak sortzen direnak, adibidez, saraitzueran (sallacenco), erronkarian eta goi-nafarreran (nahiz-eta azkeneko honetan gutiago). Adibidez, hauetan: *tenpra* lat. tempora-tik, *tepla* lat. cepullam-etik, *abra* lat. habere-tik. Fenomeno hau aztertua izan zen gorago.

Gaztelanian azentu-ezak azken bokaleak hirura (a/e/o) murriztu zituen, eta hitz-haserran eta barreanean, berriz, zazpitik bostera (a/e/i/o/u) (66).

Gehienetan erdiko silabak azkenekoak baino finkamen gutiago dauka, eta haserakoak, berriz, erdikoak baino biziago.

Beraz, elementu doinugabeek silaba tonikoari euspen biziago bat itsaste-ko eginkizuna dute; hori dela-eta desitxuratu eta izkutatu ere egin daitezke. Hiru posizioetan murrizketa zabalki ematen da erromantzeetan, eta, noski, gurera gaztelania, gaskoinera, frantsesa ala aragoieratik etorritako mailebuek fenomeno hori isladatzen dute aise. Irtenbide antzekoak ikusi genituen mailebu zahar edo latinoetan *ad-*, *ex-*, *in-* kasuko aurrizkien erorketan (*xukatu*) (ex)succare-tik (REW 3073), *sendo* (e)xemptum-etik, *txertatu* (in)sertare-tik (402b). Baina fenomeno bera hitz barnera ere hedatu zen aurretonika eta atzetonikaren erorketa latin arruntean bertan hasi zenean, halanola ma(cu)lam, reg(u)lam, sol(i)dam, tor(cu)lare kasutan. Horregatik gaitza da zehaz zertzea murrizketa erromaniko estadiokoa ala latinekkoa den jakitea.

Ikus dezagun, bada, orain bokale doinugabeen portaera hitzaren egoera edo posizio desberdinetan.

a) Haserako bokaleak

Haserako bokaleak, normalki, azkenekoak eta erdikoak baino tinkoago eusten dira, beraz, esan dugunez, iraunkorragoak baitira. Sustrai erromani-

(66) R. Lapesa-k ongi dio: "En los romances occidentales el ritmo del lenguaje tiende a concentrar la fuerza espiratoria en la vocal acentuada, detrás de la cual no suelen tolerar más de una sílaba. En consecuencia, ha desaparecido o se ha reducido mucho la acentuación dactílica. En cambio, los romances orientales conservan gran número de esdrújulos". Historia de la lengua española, 61 or.

koa duten hitzotan nabaria da: *akatu* gazt. aca(bar), *asmatu* gazt. zahar. asmar (lat. ad(aesti)mare), *amoina* (Lhande) fr. aumône (grek. lat. e(le)mo(si)-nam).

Alabaina galdu egin da *limosna* B., C. gazt. limosna eta *botika* kasuan (errom. botica/botiga grek. lat. apothecam). Baita, euskaran aurrizkiak erraz eror daitezke.

1) Berezitasun batzuk

Ondoren haserako bokaleari dagozkion berezitasun fonetiko batzuk:

aa) Gehienetan haserako *a* labur/luzeak eutsi egin ohi dira (*azienda* hacienda, *asentzio* asensio (ajenjo), *alai* (alegre) gazt. *alhaja*, *sarro* arag. sarro (berdin gazt. zaharrean).

bb) Latineko *e* luze/laburrak (ē/ě) eta *i* laburra ia ez dira erortzen. Kasu batzuk: *txerkatu* BN., L., S. fr. *chercher* (lat. circare), *zimentu* errom. *cemento* (lat. caementum), *leial* gazt. *leal* (lat. le(g)alem). Euspen berdina haserako asimilapen bokalikoetan: *mirizina* errom. medicina, *sugur* BN. errom. segur (lat. securum).

cc) Latin klasikoko *i* luzea oztopo handirik gabe eusten da mailebu erromanikoetan: *ziutate* errom. ciudade (lat. civitatem), *erripera* BN., errom. ribera (lat. riparium).

dd) Haserako *o* labur/luzeak eta *ũ* laburra ere gehienetan eutsi egin ohi dira (sor BN., L., R. errom. *sord*, *sor* (lat. surdum), *soberna* BN. errom. *sober(a)na* (lat. superna).

ee) Latineko *u* luzea, ere, estuasun handirik gabe mantentzen da (*juzkatu* errom. juzgar (lat. iudicare), *lumera* G., L. (grasa de pescado) gazt. zahar. lumnera/lumera (lat. luminaria) (67).

ff) Aurrizki kasu hauetan, behintzat, gorde egin da: *enkante* (Lhande) (68) errom. encante (lat. in quantum), *aloger* B., G. (salario) errom. aloger (lat. adlocarium), *asmatu* (69) gazt. zahar. *asmar* (lat. ad-aestimare) (70).

(67) Cfr. *Luis Mitxelena*. BAP 9,558. R. *Menéndez Pidal*. Orígenes del español, 166 or.

(68) *Enkante* BN. (subasta, almoneda). Erromanismo honen jatorrian lat. "in quantum", adierazi dugunez. Gure formulak biarnoerako *encant*, *encan* (Lespy 1,256) hitzekin loturan.

(69) *Asmatu* AN., G., *asmau* B. (inventar, barruntar), *asmo* B., G. (invención, pretensión), *asmu* BN., B., G., L., S. (pensamiento, invención). Iturri erromanikoa (asmar) lat. *ad-aestimare/a(d)(e)s(t)mare*-tik. Iritzi horretakoak: *Schuchardt* Bask. und Rom. 53, *Unamuno* ZRPh 17, *García Diego* Dicc. 123, *Castro Guisasola* Enigma 69. Aipatzekoa gazt. zaharreko *asmar*, Berceo-ren idatzietan present dagoena.

(70) *Amorratu* AN., G., *amorratio* B., G. (rabiari, rabia). *Mitxelena*-k lat. *abhorre* etimologia proposatzen du (BAP 10,377). Guk nahiago *abhorre* aditzaren eratorkin *erromani*-ko bat.

Alabaina, adierazia dugunez, normalena aurrizkia erortzea da, jadanik aipatutakoei erants hauek: *tharritatu* BN. gask. *tarrítá* (Lespy 2.306) lat. (in)teritare, *setiatu* BN., L., S. gask. *setiá* lat. (ad)sediare, *nūlatu* errom. fr. *annuller* (lat. (an)nullare, *suntsitu* BN., L., errom. arag. *sunsido* lat. (con)sumpsi. Eta aurrizkien eremutik kanpo lehen bokalearen erorketok: *txantilloi* B. gatz. escantillón, *txolota* BN., L., S. fr. *échalotte*. etab.

2) Disimilapen bokalikoak eta beste kasu batzuk

Lehen bokalean disimilapen bokalikoak konprobagarria gertatzen da erromanikoaren zehar gureganatutako hitzotan: *letxu* gatz. lechuga (lat. lactucam), hots, *a* bokaletik *e*-ra, *serora* biarn. seror (Palay 2,278) (lat. sororam), hau da, *o*-tik *e*-ra, *itxura* gatz. hechura, *a*-tik *i*-ra *e*-tik igaroz. Frantsesean, batez ere, sudurkari aurrean silaba nahasian *i* *e*-ra igaro daiteke, gure *eneatu/enoiatu* (71) fr. *ennuyer* (lat. *inodiare*) kasuan bezala.

Baita erorketa bokalikoak kontsonantea gehi dardarkari kasuan: *dretxa* S. (seguraski. gatz. derecha-tik). Bestalde, gogora latin arruntean *directu* ordezko *drectu* bat egon zela delako erorketaz.

b) Bokale aurretonikoak eta tartekoak

Latineko barren bokale aurretonikoak euskara, gehienetan, mendebaleko erromantzeetara baino finkamen biziagoz igarotzen dira. Tankera zaharra duten hitzetan bokale horiek italieran, sardoan eta ekialdeko beste erromantzeetan eutsi ohi dira. Honela, *moderatu* lat. moderare, *pietate* (Leiz. kultismoa) pietatem, *maledikatu* maledicere, *benedikatu* BN., L., S. (72) benedicere.

Alabaina, alboko erromantzeetatik etorri zaizkigun hitzetan aurretonika eta tartekoaren erorketa nahiko normala da. Honela, *sunsunatu* fr. soupçonner, *tella* c. arag. *tella* (lat. te(gu)llam), *manjatera* gask. man(du)catoriam).

Aurretonika aunitz latin arruntean bertan erortzen hasten da, eta hori delarik gaitza da ongi zertzea erorketa latin arruntarena, ala lehen erromanikoarena ote den. Kasu horien artean sar daitezke hauek: *dithare* BN., L., S. lat. di(gi)talem (dedal), *dolare* AN., L. lat. dor(cu)larem, *soldata* Lat. sol(i)da-

(71) *Enoiatu* AN., *enehatu* BN. (aburrirse), *enaitu* (cansarse). Larrasquet-ek *enoiatu/eneatu* taldea frantzeseko *ennuyer*-ekin elkartzen du. Hurbilagoak zaizkigun biarn. *enuiá* eta prob. *enoiar* ez dira ahaztekoak. Horiek denak, noski, lat. *inodiare*-ren eratorkinak dira. Bestalde, gaztelaniazko *enojo/enojár* etimologia berdinetik dator. Ikus *Mitxelena* FHV 307, *Bouda* Eusko Jakintza 4,333.

(72) *Bedeinkatu* B., G., *benedikatu* BN., L., S. (Lhande) (bendecir). Latineko benedicere-tik, belare aintzinakoaren euspenaz. *Bedeinkatu* formulán *metatesia* ematen da. Ikus *Meyer-Lübke* RIEV 15,219, *Rohlf's* RIEV 24,332, *Mitxelena* FHV 360, etab.

tam, *dastatu* BN., L. (73) tax(i)tare (prob. *dastar*, biarn. *tastá* (Lespy 2.307), *enpheltatu* S. (74) lat. impell(i)tare (prob. *empeltar*), *umildade* lat. humil(i)tatem. *Pontzela* kasuan eraginak gask.-biarnoerarena dirudi (*puncele* FEW 9,525) lat. pull(i)cellam, eta *fasegatu* kasuan erromanikoarena *pacegar* (lat. paci(fi)care).

Aurretonikaren erorketaz gaztelaniatik eta erromanikoatik (orokorki hartuta) guregana etorriak ugari dira. Hona hemen batzuk: *ondratu* G. gazt. honrar lat. hon(o)rare, *aztor* BN., L. errom. *azor/aztor* lat. ac(ep)tor, *kutixia* G. gazt. zahar. *cobditia* lat. cu(pi)ditiam, *petral* AN., BN., G., L., R. (ventre-ra) gazt. *petral* lat. pect(o)ralem, *bataiatu* (75) gazt. zahar. *bataiar* lat. bap(id)iare, *amasera* AN., G. (artesa) gazt. amas(ad)era.

Perlesi G. kasuan azentuaren lerradura, itxuraz, parálisis-etik *paralís*-era (*gutienez* gaurko azentuari begiratuta); horregatik, gurean eta gazt. zaharrean perlesia, lat. par(al)lirim.

Beste batzutan alternantzia hitz kultu eta arrunta artean aurretonikaren galketaz, honako hauen gisara: *seglar* (lat. sec(u)larem) ordez, *labratu labo-ratu* L. lat. lab(o)rare ordez, *tilet* L. gask. tilhet (Palay 2,579) lat. *tit(u)lum* ordez. Euskara, noski, ez da permeagaitza alternantzia hauetara, aipaturiko adibide erromanikoen araura.

Delako joerak Leizarraga batean nahiko nabarmenak dira, adibidez, *zena*, *peskatore*, *exprimitu*, *abundant* eta horrelakoetan (gure *afaria*, *arrantzale*, *adierazi*, *ugari* baztertuaz).

Bestalde -ENTZIA eta -ANTZA, -ARIA eta -ERA, -IZIA eta -TZA kultu-arruntaren alternantziaren esanplu dira, jatorria latin-erromaniko aintzina-koaren ala erromantze berankorrarena delarik. Gaztelaniaz nabaria alternantzia hori justICIA/justEZA, pigrICIA/perEZA kasutan, eta euskaran alegRANTZA/alegrANTZIA, tristEZA/tristEZIA formuletan.

(73) *Dastatu* BN., L. (probar), *txestatu* R., Sal. (gustar, probar). *Dastatu*-rentzat *lat. taxitare-ren deribatu erromanikoak (*Schuchardt* Bask. und Rom. 305). *Meyer-Lübke*-k *tastare proposatzen du (REW 8595). Guretzat formula hurbilekoena *tastá* gaskoia (*Palay* 2,562 eta *Lespy* 2,307). Gaztelania zaharrean, bestalde, *tastar* aintzinako bat. *Aztatu* (palpar) AN., G., L. formularen etimologia garbia gure *atz* (dedo) hitzean dago, bainan, agian, *dastatu* erromanikoaren nahasmen batez; beraz, *Haraneder*-ek "probar"-en semantika damaio.

(74) *Enpheltatu* S. (injertar), *enphéltat* (Larrasquet) (injertar). Hitz (erromanikoaren zehar) lat. *impeltaretik. *Meyer-Lübke*-k hurbileko gisa *empeltar* prob., *empelt* kat. aipatzen ditu. Ez ahaz gazt. zahar. *empeltar*. Noski, gure formularako goiko erromantzeetan, hots, Galiako erromantzeetan, arakatu behar da (*empeltar*, *empelté*, etab.). Aragoieraz ere *empeltre*. Ikus FEW 5,583 ond. Gaskoineraz, logikoa denez, 1+t taldean diptongatu egiten da, hau da, *empeutá* ematen (*Lespy* 2,254).

(75) Ikus *García Diego* Dicc. 918.

c) *Barneko bokale atzetonikoak*

Barneko bokale atzetonikoak edo proparoxitonoak orain arteko ahulena dira. Latin arruntean erorjoera bizia, jadanik, vir(i)dem errom. *verde*, lur(i)dum errom. *lorde/lerdo*, cal(i)dum errom. *caldo*, dom(i)ne errom. *domne* (eusk. *done*), dom(i)na errom. *domna/dona* (eusk. *dona*. *Donamaria* top.).

Bi joeren bikoiztasuna, hau da, atzetonikaren iraupen galketa fenomenoa euskal hiztegiaren erraz konstata daiteke hitz-inkorporapenaren aroari begiraturik. Honela, *xingola* BN., L., S., Sal. *zingla* (biarn. *singla*) baino zaharragoa da, atzetonika (lat. *cingulam*) gordetzen duelako.

Dena dela, latinean joera bizia eman zen galketara C'L, T'L kasuetan, *veclum* vec(u)lum ordez, *masclum* masc(u)lum ordez, *coplam* cop(u)lum ordez. Kontutuan edukirik latin-erromanikoaren jatorria zehazki zertzea, aunitzetan, oso zaila dela, hona atzetonika eroria duen hitz-zerrenda; goran aipaturiko arrazoinagatik hemengo hitz zenbat lehen emana izan da latin atalaren mailan:

Domeka B. lat. dom(ni)cam, *done* c. lat. dom(i)ne, *kunte* lat. com(i)tem (seguraski jadanik *dona* erromanikoa lat. dom(i)na, *postu* lat. pos(i)tum (hau ere bai, zihurrenik, erromanikoa), *errenta* lat. ren(di)tam (errom. renta), *probestu* lat. praepos(i)tum (seguraski erromanikoa, metatesi bokalikoz), *poblu* (Lhande) lat. pop(u)lum (erromanikoa, oklusiva ozenagatik), *burin* AN., G. (natilla) probableki lat. bu(ty)rum-etik erromantze bateren bidez (fr. *beurre*, prob. *buire*, gask. *burri* (Palay, 1.199) eta azentuaren aurrekaldeko lerraduraz *perlesi* kasuan bezala), *erregla* lat. reg(u)lam (erromanikoaren bidez), *nabala* lat. nova(cu)lam (erromanikoa), *onil* (76) funilum (erromanikoaren zehar, gazt. zahar. *fonil*, prob. *fonilh*), *pirla* AN., BN., G. (bolo) lat. pir(u)lam, *lama* B., G. (cierta pieza de hierro) lat. lam(i)nam (erromantze bidez, seguraski), *mullo* AN., BN., G. lat. mu(tu)lum (baita erromaniko bidez), *malla* BN., R., S. (mancha de la retina) lat. ma(cu)lam (erromaniko bidez, zihurrena arag. *malla*-tik), *sarro* BN., R. lat. sa(bu)rram (erromanikoaren zehar, gazt. zahar. -arag. sarro, prob. saorra), *ispillu* B., G. (espejo) lat. spe(cu)lum (erromaniko bidez, seguraski, arag. *espillo*).

Ondoren, itxuraz beranduagoko diren mailebuak emanen ditugu, bere berezitasun fonetikoak aztertuz gero.

a) *Frantsesetik: lebrauska* S. fr. *lièvre* + *uska* (diminutibala) lat. lep(o)rem, *sable* BN., L., S. fr. *sable* lat. sab(u)lam, *orladura* fr. orlure (lat. or(u)lam-en eratorria), *aspre* (Lhande) fr. zahar. *aspre* lat. asp(e)ram.

b) *Gaskoin-biarnoetatik: xarma* BN., L., S. gask. *charmá* (Palay 1,261) lat. carm(i)nem, *zingla* BN., L. gask. *singla* lat. cing(u)lam, *peril* BN., L., S.

(76) Beraz *onil* ez daiteke ekar zuzenki, behintzat, lat. *fundibulum*-etik, bere sinkopa batetik baino.

gask. *perilh* lat. peri(cu)lum. *tilet* L. gask. *tilhet* lat. tit(u)lum (probableki metatesiaz), *peska* S. gask. *pesque* lat. pers(i)cam, *taula* BN., L. gask. *taula* lat. tabulam (bainan latin arruntean ere *taulam*, REW 8514), *kobla* (Lhande) gask. *couble* (Palay 1,292) lat. cop(u)lam, *paubre* gask. *paubre* (Palay 2,319) lat. paup(e)rem.

Aipagarria da gaskoineran, batzutan, azentu proparoxitonoa paroxitonora lerratu dela; honela lat. manticam *mantégo*, aquilam *aguílo*.

c) *Gaztelaniatik*: *lerdo* B. gazt. *lerdo* lat. lur(i)dum, *apaindu* B., G. gazt. *apañar* (erdiko silabarako lerradura azentualaz, ostera, *apañatu* esango bai-kenuen *apaindu* ordez), *letra* gazt. letra lat. lit(e)ram, *salda* c. gazt. sal(a)da, *zerroillo* B. gazt. zahar. serrullo (G. Diego, Dicc. 876) lat. serra(cu)lum, *zirga* B., G. gazt. sirga (G. Diego, Dicc. 506) lat. ser(i)cam, *zingle* G. (77) gazt. zahar. single (G. Diego, Dicc. 6150) lat. sing(e)lum/sing(u)lum.

d) *Aragoieratik*: Ondorengo hitzok aragoiar tankera dute, nahiz-eta beti ez makurtu zuzenki iturri horretara: *tella* arag. *tella* lat. te(gu)lam, (Manuel Alvar, op. c. 175), *malla* BN., R., S. (mancha de retina) arag. *malla* (Pardo, 224) lat. ma(cu)lam, *dailu* BN., R., S. arag. *dallo* lat. da(cu)lum, *kadera* BN., L., S. (silla) arag. cadiera (Pardo, 71) lat. ca(the)dram.

Adierazi genuenez, saraitzueria eta erronkarieraren eremuan (eta nola-bait ere goinafarreran) azentu biziago baten egoerak atzetoniken erorketak sortu zituen batzutan (halanola: *nabla* R. *nabala* ordez lat. nova(cu)lam, *manire* lat. mantilem, *pastu* AN. pasatu ordez, errom. pasar, *kandra* lat. candelam, *abre* lat. habere, *aingru* lat. angelum, *abrats* (Leiz.) aberats ordez (lat. habere), *debru* lat. diabolum, *tipla* lat. cepullam, *trintete* AN. lat. trin(i)tatem, etab. Fenomeno antzekoa *eskla* (esquila) kasuan zubereran. Bainan kontutan eduki hauetako adibide aunitz mailebu latinoia dela (78).

d) *Azken bokaleak*

Euskarak azken atzetonika aunitz gorde du, bereziki, latin sustraizko hitzetan (*sakela* lat. saccellam, *kupela* lat. cuppellam, *gatzelu* lat. castellum). Euskaratze berankorra ala erromanikoa dutenak, ordea, ez dute eusten hainbesteko erregularitatez.

Gaztelaniazko mailebu batzutan azken bokalea izkutatu egin da, baina fenomeno hori, maizagoa da, noski, frantsesetik eta gaskoin/okzitanieratik heldutako hitzetan (adibidez, *plazent*, *present*, *honest*, *ausart*, etab.).

(77) *Zingle* G. (sencillo) gaztelania zaharreko *singelo*-rekin harremanetan lat. *singellum-etik. Ikus *Corominas* DECLC 4,186. Bizkaierako *sengle*-rako ez ahaz *sengle* erromanikoa (lat. singulus). Cfr. *G. Diego* dic. Etim. 6146.

(78) *Abre* kasuan paroxitonotik lehen silabara lerradura eman dela dirudi (hots, hábere-ra, eta horrek atzetonikaren ahuldura ekarri du hab(e)re.

Erromantze gehienetan *a* da bokalerik iraunkorra. *Upel* (upela), *sakel* (sakela) gisako hitz batzutan azken bokalearen galketa eragin berankor edo erromaniko baten ezaugarri da, bainan hori euskal artikularen interpretapen oker batetik ere etor daiteke, gutienez, gipuzkera eta bizkaiera gisako euskalki mendebalekoetan (hizkerok maiz galtzen baidute azken bokale hori -ZIA (*justizi*), -ERIA (*maitakeri*), -EZIA (*tristezi*) gisako atzizkietan. Hona azalduko galketa duten mailebu batzuk (eta batzuk jatorri latinoaz, gainera): *makil* G. lat. *baccilla*, *sakel* AN., B., G. lat. *sacellam*, *urkil* BN., lat. *furcillum*, *kukur* AN., B (cresta) lat. *cucullam*, *kupel* AN., B. lat. *cuppellam*, *muskil* AN., B., G. lat. *musculum*. Hauetan, noski, *a* duten alternantziak (*sakela*, *muskila*, *urkila*, *upela*) latinarekiko zintzoagoak dira. *Kukur* (lat. *cucullam*) kasuan *ll* latinoaren *r* euskarazko ordaina ematen da, nolabait gaskoineraren tipologiaz (*cistellam xistera*, *patellam padera*).

Azken bokalearen galketa honetan, bestalde (lan honen lehen zatian aitortzen genuenez) zerikusia izan dute hitz konposakera eta eratorpenaren ohitura fonetikoek, ezen eta, maiz, lehen osagaiaren azken bokalea erortzen baita, hauen arabera: *burdina* (baino *burdingalda*), *anaia* (baino *anaitasun*), *katea* (bainan *katenbegi*), etab. Beste kasutan *a* itsasia besterik gabe jauzi da *koro*i koroa orde (lat. *coronam*), *ano* anoa orde (lat. *annonam*), *neskatil* neskatilla orde, *leiatil* leiatilla orde, etab.

Dena dela, *urkil*, *makil*, *sakel* eta gisakoak (*a* itsasiaren galketa emanda ere) nahiko aintzinakotzat jo behar dira, aurrebokaleen belarearen (ke/ki) iraupenagatik; fenomeno hori, bestalde, inperioko latin ostean dexente luzatu zen Euskal Herriko toponimiak eta antroponimiak azaltzen duenez.

Marti B., *Laurenti* (Refr. Garibay), *Bikendi* gisako hitzak, nahiz-eta erromanistaren batek genitibotzat jo, gure ustetan hobe *nominatibotzat* jotzea azken bokalearen galketaz (hau da, *marti(us)*, *Laurenti(us)*). Galketa berdina ematen da, adibidez, -ARIUM atzizkiaren kasuan, eusk. -ARI (*gelari* lat. *celari*(um), *jokalari* lat. *joculari*(um)).

Honako hitz erromaniko hauetan (eta batzuk ukaezinezko jatorri latinoan dute) azken bokalearen galketa ematen da, eta batzutan silaba osoarena: *espi* B., G. (espina de peces) okz. *espi* lat. *spinam*, *hobi* c. errom. *hobi*, gask. *hòbi* (Palay 2,111) lat. *foveam*, *hodi* (caño) lat. *fodinam*, *umil* lat. *humilem*, *humi* lat. *humidum*, *mem* BN., L., Sal. lat. *mentem*, *sen* (juicio) lat. *sensum* (biarn. *sen*, Lespy 2,270), *hun* BN. (cerebro)/*muin* AN., G., L. lat. *funem*, *zin* BN., L., R., S. (juramento) (probableki lat. *signum*-etik), *sotil* B., BN., L., R. errom. *sotil* lat. *subtilis*, *soil* c. errom. *kat. soll*, gask. *sol*, lat. *solum*, *lupi* G. lat. *lupinam*, *gubi* B., BN., R. lat. *gubiam*, *ano* AN., B., G., L. (ración) lat. *annonam*, *izokin* AN., B., BN., L. errom. astur, *esguino* lat. *isocinam*. Guk zerrenda honetan (probablezko kategoriaz) gure *agur* c. (saludo) ere sartuko genuke, lat. *augur(ium)*-etik etorria, eta baita *mami* (AN., B., BN., G., L., R., S. (parte blanda, carne) lat. *mami*(llam)-etik, *mamullam*-eren bariante gisa.

Azken bokaleen atal honetan aipatzekoa da ere erromanikoko azken *o* bokalea euskarari u bilakatzeko joera bizia dagoela, eta makurrera hori gaur-gaurko mailebuetan ere ematen dela (adibidez, bankU, zepillU, etab.). Dударik gabe, fenomeno hau euskararen joera larrietan sartzen da, nolabait, latin-erromaniko jatorria ez duten hitzetan ere eman daitekena (halanola, *tabakU*, *semaforU*, *salmU* kasutan, azken biok grekotik). Beste inkorporapen goiztarretan (gaztelaniari dagokionez, *antiojU* = anteojo, *tajU* = tajo) joera berdina (80).

Alabaina erromanikoko azken *o* hori (gaztelaniazkoa, bereziki) hitz batzutan eusten da; halanola: *ikO* B./*fikO* L. lat. ficum, *ziztro* lat. cistrum (hombrer impotente), *lihO* BN. lat. linum, *bilO* AN., BN. (pelo) lat. pilum, *abendO* BN., L. lat. adventum, *solO* B. (heredad) lat. solum, *fagO* lat. fagum kasutan. Formulok, normalean, *u* alternantzia dutenak baino berankorragotzat jo behar dira (beraz, *u* alternantzia *fikU*, *abendU*, *zorU*, *liñU* kasutan ematen baita).

Arazo honetan kontutan eduki *u* hori *o* bokalean ireki zela latinean bertan, batzutan; *oskoan*, eta latin arruntean konkretuki, *ferrU* ordezko *ferrO* formulak aurkitzen ziren. Latin klasikoko deklinabideak latin arruntean, eta bereziki behe-latin erromanizantean, soiltasunera deribatu zuen azken bokalei dagokionez, adibidez, laugarren deklinabidea *bigarrenera* ekarriaz (akusati-bo/ablatiboetan, kasu baterako) (81).

Hona hemen gure inguruko erromantze batzuen inkorporapenak, zeinetan azken bokalearen erorpena eta euspina ematen dena, eta bereziki gaztelaniako mailebuetan.

1) *Gaztelaniatik*: Gaztelaniako mailebuak azken bokalearen iraupenera joko du, gaskoieran ala frantsesean ematen den baino neurri biziagoan. Hona adibide batzuk: *malo* gast. palo, *menta* gast. venta, *arraio* gast. rayo, *molde* gast. molde, *kolaio* B. gast. colario (82).

Jatorri erromanikoa duten atzizkien eremuan -IZUN (lat. -ITIONEM) eta -AJE (lat. -ATICUM) (ilAJE gast. *pelAJE*, *adAJE* gast. *cornAJE*) kasutan azken murrizketa edo erredukzioa erromantzean gertatu da euskarara etorri aurretik (ekarritako kasutan, zehazki, gaztelaniazko -AJE-tik, baina beste askotan *gaskoineratik*: -ADJE (lat. viaticum *biADJE*).

(80) *Ixtripu*, *istipu* L. (tropiezo). Itxuraz erromanikoa, eta, nolabait, *estropizio* erromani-koaz lotua lat. arrunteko *disturpiare* eta **stropitium*-etik.

(81) *Iorgu Jordan*-ek dio: "Las declinaciones más ricas en sustantivos atrajeron a los sustantivos de las series menos abundantes. Los sustantivos de la cuarta terminados en -us (nominativo) y -um (acusativo) fueron absorbidos por la segunda declinación, cuya vocal temática o difícilmente se podía reconocer. Esta tendencia aparecía ya en el latín clásico y se acentuó en el tardío, lo que determinó, por último, la desaparición de la cuarta declinación: dat. sg. nuro por nurui, abl. ex visu por ex visu". Cfr. Manual de lingüística románica, t. 1,239 or.

(82) *Ardura* AN., B., G., L. (diligencia, cuidado). Gaztelania zaharrean *ardura*. Berceoren obran ere present. Ikus *Corominas* 1,253, *Mixelena* BAP 9,569.

2) *Gaskoinera eta okzitaniera orokorretik*: Gaskoineratik (eta zabalgiago okzitanieratik) etorritako mailebuak oso erraz detektatzen dira euskarari, bere azken LS, ST, RT, NT gisako amaierengatik (adibidez, *plazent, polit, galant, flakat, puntzet, ausart, arrunt, honest*, etab.). Arazo honetan gaztelaniar mailebuak hobe datoz gure fonetikarekin, izan ere, aipaturiko amaierak ez baitira oso gureak, talde igurzkarietan (tz/ts) ezik (*isats, zorrotz, motz, garratz* tipologiakoak).

Hona hemen gaskoin-okzitanierazko itxura duen mailebu-zerrenda bat (83): *honest* R., S. *obedient, ausart* (biarn. *ausart* FEW 1,184), *ardit* BN., G., L., S., *dukat* B., G., *present* (Lespy 1,133), *mens* (84) (Lespy 2,62, *menhs*), *arrunt* (Palay 2,329 *arrount*), *polit* (prob. zahar. *polit* FEW 9,128 lat. *pulitum*), *pelegri* (Palay 2,329), *bastart* (biarn. *bastard*, Lespy 1,88), *tilet* (Palay 2,579 *tilhèt*), *xarmant* (Palay 2,261 *charmàn*), *paillat* (Lespy 2,120 *palhat*), *pedoil* (Lespy 2,138 *pedouilh*), *peril* (Palay 2,339 *peril*), *kabil* (Lespy 1,138 *cabilhe*), *suil* (Palay 2,53 *souilh*), *funts* (Palay 2,25 *founs/founds*) (85) *pitotx* (Lespy 2,166 *pitoch*), *solt* S. (biarn. *solt*), *sor* BN., L., R. (Lespy 2,285 *sord*), *sen* B., R. (Lespy 2,270 lat. *sensum*), *arrasket* S. (biarn. *arrasclat*), *berrat* S. (Lespy 1,100 *berrat*) (86), *pikart* BN., L. *gask. picart*, etab. (87).

(83) Detxepare-ren idazlanean bakarrik honako hitzok gaskoin-okzitaniaz amaieraz: *apart, debotki, despit, lekot, pazient, onest, plazent, present*.

(84) *Aments* S. (a lo menos). Biarnoerako *au menhs*-etik (Lespy 2,62). Lhande eta Larrasquet ere bide berdinetik. Ikus lat. minus-eren eratorkin erromanikoak Wartburg-en hiztegi nagusian (FEW 6,129).

(85) *Funts* AN., L., S. (fuerza), AN., R. (fundamento), S. (fundo, terreno propio). Jatorriz erromanikoa, eta okzitanier-gaskoin eremuko mailebua. Ikus FEW 3,876, *Muxelena* FLV 6,203. Gure ustez, zehazkiago, biarnoeraren mailebua: *founs/foundz* (Lespy 1,314, Palay 2,25). Semantikoki "fundamento" eta "base" ideiak oso ongi lotzen dira lat. *fundus*-etik; "fuerza"-ren esanahia, berriz, albokoa da.

(86) *Botz* R., S., *poz* AN., B., *boz* AN., L. (alegría, gozo), *bozkario* AN., BN., L. (regocijo, gozo). *Schuchardt*-en (ZRPPh 11,499 ond.), *Castro Guisasa*-ren (Enigma 168) eta *Corominas*-en (DCELC 2,759) aburua jarraituaz *gaudium* latinoaren eratorkin erromaniko baten aldekoak gara. Gisa honetako formulak kontutan edukitzeak dira: *gotz* kat., *goz* fr. zahar., *gaouch* fr. zahar., *joygos* (gozoso) biarn. (Lespy 1,397). Semantikoki lotura ukazaina. Fonetikoki, kontutan izan *dy* taldea asibilatu egiten dela erromantze askotan, eta horien artean gazt. *gozo* lat. *gaudium*-etik. Ikus FEW 5,80 ond.

(87) Kasu hauetan eta besteetan *Lespy* izena zititzeak biarnoera suposatzen du (hots, *gaskoin* orokorraren bariante berezia). *Lespy* eta *Raymond*-en hiztegiaren izena: Dictionnaire béarnais ancien et moderne. t.1 eta 2. Genève 1970.—*Palay* zititzean, berriz, gaskoinera zabalaz ari gara, eta bere liburua: Dictionnaire du béarnais et du gascon moderne. Pau 1932.

Eta osagai bezala, hona Axular-engan aurkitzen den gaskoin-okzitanier tankerako zenbat mailebu: *ausart, barber, konbat, arronter, akhort, debot, balent, onhest, prest, present, ingrat, modest, obedient, kontrast, bastart, kredit, arront, reskat, kontrast, despit, parient, deshonest*. Eta, azkenik, Leizarraga-ren idazlanean aurkitzen direnak: *abondant, absent, appart, alocacer, ausart, kontrast, diligent, element, excellent, apparent, honest, imperfect, innocent, leopart, marchand, manifest, modest, moment, pailart, permanent* (fr. *paillard*, euskarak, ordea, beti azken horzkarria gogortu egiten du, hots, *t d ordez*), *placent, present, rudiment, verset*. Ikus G. *Aresti*. "Léxico empleado por Leizarraga de Briscous", FLV 13, 61-128 or.

-OSUS atzizki latinoak (probableki aurrelatinoak denak) -OS/OUS/US ematen du gaskoin-biarnotar mailebuetan: *desiros* (gask. *desirous*), *jelos* (Lhande) (gask. *jelous*), *perilos* BN., L. (gask. *perilhous*), *amurus* L. (gask. *amorous*), *malurus* (Lhande) (biarn. *malhurous*, Lespy 2,42), *penos* (gask. *penous*), etab.

Baita aipatzekoa -ARIUS atzizkiaren -ER gaskoin formula, gure hitzotan isladatua: *menüser* S. (Lespy 2,64, *menuser*), *trufaler* (Palay 2,626 *trufatik*), eta gisa honetako beste izenlagun hauek: *kondaler*, *mezuler*, *falsuler*, *koziner*, *arronter* (Axul), *dispenser* (Leiz.), *alocacer* (Leiz.), etab. (88).

Rohlf-ek dioenez, azken bokaleen galketa (lat. *pratum* gask. *prat*), maiz, a bokalea *e* formulan aultzea suposatzen du. Ariège-ko goi eskualdeetan amaierako *o* bokalea *ou*-ra igarotzen da sudurkariaren ondoren, *tataragnou* (araña) kasuan bezala. Batzutan bukaerako *e* hori euts daiteke *butre* (Lespy 1,134 lat, *vulturem*) hitzean bezala (89).

3) *Frantsesetik*: Frantsesetik etorri zaizkigun hitzetan ere, maiz, amaiera bereziak, nolabait, euskararen izaerari arrotz zaizkionak; esan dugunez, gaztelaniak, eta nolabait nafar-aragoierak ere antza fonetiko gehiegi du gurearekin honetan. Hona frantses tankerazko amaiera batzuk: *zerbieta* BN., S., (fr. *serviette*), *posta* BN., L., S. (correos) (fr. *poste*), *sabant* (BN., L., S. (fr. *savant*), *godalet* S. *gobelet* (Lhande) (fr. *gobelet*), *bolanger* S. (carnicero) (fr. *boulangier*), *xibalet* S. (caballito) (fr. *chevalet*), *tranxet* (Lhande) (trozo) (fr. *tranchet*), *pikant* (Lhande) (fr. *piquant*), *pikaput* BN. (fr. *piquepout*), *tolet* BN., L. (fr. *tolet*), *zizpolet* L. (fr. *pistolet*), agian, *zizpa* hitzaz ere nahasia), *pikalaport* BN. (fr. *picalaport*), *kriket* BN., L., S. (fr. *coquet*, *croquet*) (90). Baita, frantses ezaugarria da amaierako *o* delakoa, *eau*-ren ordaina, aintzina-ko *-elle*-ren ordezkoa. Honela *lanbo* (Lhande) fr. *lambeau*-tik.

Azken *a* bokalea frantsesean *e* inflexionatzeak (*vaccam vache*, *capram chèvre*) euskaran *a*-zko berrezarpena dauka etxeko artikuluaeren eragipenagatik; adibidez, *filma* filme-tik, *greba* grève-etik. Beste batzutan gaskoin-

(88) *Bort* AN., B., BN., G., L., *bortt* BN., R. (bastardo). Hitz erromanikoa eta hedadura handikoa. Gazt. zaharrean *borde* (1464 urtean). Gurean horzkari gorra duelarik hobe aragoierako *bort*-etik ekartzea; *bourt* fr. zahar., *bort* prob. gaskoineran. Latinez *burdum*. Ikus REW 1405, *Corominas* Breve Dicc. 102.

(89) Kurioski gaskoin-okzitaniar kutsua duten izen propioak dauzkagu Nafarroako dokumentuetan; halanola: Garcia *Arnalt*, *Guillen* Marzel, *Willen Giralde*, Domingo *Richard Sabant*, Petre *Tibalt*, Petro *Uchet*, *Aymar Crozatz*, etab. Ikus R. *Ciérvide*. "El romance navarro antiguo", FLV 2,285.—Baita frantses-gaskoineraren eragin nabarmena gure zenbait deituraren azken bokalearen erorketan: *Oihenart*, *Intziart*, *Landart*, *Etxart*, *Recart*, *Etxebers*, etab. Arnaldo kasuan *Arnaut*.

(90) *Kanibet* AN., G. hitza erromanikoa dugu, bere aldagaiak *kanabita* AN., *gaminta* Sal. (*nb* taldea m-ra murriztuaz). Jatorri hurbilena, agian, *ganibét* biarnotarra. *Corominas*-ek *knip/knib* erro germanikoan sakontzen du, gerora *canif* frantsesera igaroz. (Ikus DCELC 1,648). Nahiz-eta aragoieraz ere *canivet* bat eman, formula horrek gask.-okzitaniararen maile-bua dirudi.

frantsez tipologiazko bukaera kontsonanteduna gure artikulugatik anulatua gelditzen da, honako hauetan gertatu denez: *ausartA* AN., BN., G., L. gask. okzit. *ausart*, *arrabota* BN., L., S. fr. *rabot*, *artxeta* fr. *archet*.

Azkenik, aragoierak, nahiz-eta gaskoineraren joera sinkopatzaileak ez eduki, baditu, ala ere, erorketa bitxi batzuk, *fuen* fuente ordez, *chen* gente ordez, *blan blanco* ordezkoak, eta *t* amaierakoa ere bai *let* (leche) kasuan.

6. Hiatoak

Normala denez, azken kontsonanteen galketak erromantze batzutan hiatozko pilaketak sor ditzake. Hori gertatzen da, adibidez, *area* (lat. arenam), *moeta* (lat. monetam), *balea* (lat. ballenam), *anoa* (lat. annonam) kasuetan, bokalearteko sudurkaria erori delako.

Maila erromanikoan berdin fr. *viande* (lat. vi(v)enda-tik) hitz kasuan, eta gaztelaniazko *leal* (lat. let(g)alem), *real* (lat. re(g)alem, *reina* (lat. re(g)inam), *vaina* (lat. va(g)inam) formuletan (bokalearteko belarea erori baita); euskaran, aitzitik, gorde egin da: *erregina*, *magina*.

Hona hiato batzuk frantsesetik, nahiz-eta, noski, batzuk sekundarioak izan tarteko kontsonantearen erorketarik: *zieta* BN., L., S. fr. *assiette* (plato), *liutenant* fr. lieutenant (lugarteniente) lat. locustenentem, *enoiatu* BN. fr. ennuyer (fastidiar) lat. inodiare.

Gaztelaniak, bestalde, hiatoa hautsi egin ohi du, silaba bat-berean bilduaz (*piedad* kasuan adibidez), eta bestetan aurreko silabara bultzatuz, *beso* kasuan bezala (lat. *basium*-era (REW 796) *baisum*-etik igaroz). Euskaratutako mailebuetan hiatoa neutral daiteke bokale bat ahulduaz, eta diptongoa sortuaz. Honela, gazt. leer eusk. *leitu*, gazt. proveer eusk. *probeitu*. Bitxikiro, batzutan euskarak erdal diptongoa hautsi egiten du jatorrizko bokaleetan kontsonante bat tartekatuz, adibidez, *suBerte* G. suerte kasuan, *biBolina* G. biolin kasuan. Ala ere, zutik gaztelaniazko hiato hauek: *erreal* B., G. (moneda) gazt. *real*, *leial* c. gazt. *leal*, *arreo* G. gazt. *arreo*. Eta hiato bera euskal artikuluaeren pilaketarik: *sillea* (gazt. *silla*), *markea* (gazt. *marca*). -ON atzizki arruntak ere, hiato sor dezake, batez ere, goi-nafarreran; halanola: *limoe* limón-etik, *leoe* león-etik, *arrazoe* razón-etik, *miloe* (91) millón-etik. *Ollerea* (Larr. Supl.) (gazt. zahar. *oliera*) hitzean hiatoa, itxuraz, metatesiagatik eman da, soilik. Bainan *ua* taldeak *oa* du ordaina, maiz, euskaraz: guardia *goardia*, cuadro *koadro*, cuaderno *koardeno*, etab.

(91) *Jipoe* AN. (chaqueta), *jipoi* G., *jipon* AN., *jupoi* (Lhande). Hitzaren jatorria arabiarra, baina guregana erromantzeen zehar iritsia: *jupon* fr., *gibó* kat., *jipon* okz., *jubón* gazt. Iparraldeko formulak, seguraski, okzitanierarekin erlazonatuta daude, eta hegoaldekoak eragoiera eta gaztelaniarekin (*Corominas*-ek *jupón* eta *gibón* formulak dakarzki, DCELC/2,1071). Gipuzkeran, konkretuti *jipoi* hitzak "tunda, zurra" ere adierazten du, ohizko lerradura *exozentrikoaz*.

Aragoieran, berriz, hiatotik ihes egiteko joera larria, bokale itxiena erdi-bokalea bilakutzen delarik. Honela, *toBalla* toalla ordez, *ataBut* ataúd ordez (hortik, probableki, gure *ataButa* (R.) (92).

Gaskoinerak ere hiatoetatik aski ihes egiten du, bokale murrizketetara joaz (*hissá* lat. fictiare, *agusá* lat. acutiare, *sedas* (Lespy 2,264) lat. saetacium (*zetatxu* BN. euskarán), *sulh* lat. solium (*suil* BN., G., L. euskarán). Baita -ASSOUN/ASSOU atzizkia lat. -ATIONEM/ITIONEM-etik (*fassou* lat. factionem, *sassou* lat. sactionem).

Beste batzutan hiatoa metatesiaz askatzen da, *hyre* lat. feriam kasuan bezala. Gorago aipatzen genuenez, -ARIUM atzizkiaren hiato ondorioa -ER da (hortik gure trufalER, ostalER, mezulER). Baita, biarnoeran bezala, y erdibokaleak hiatoak anula ditzake: *maneyá* (eusk. *maneiatu* L.), *barrejá* (Lespy 1,86) (eusk. *barreiatu* BN., S.).

Alabaina hiatoa zutik dugu gaskoin mailebu hauetan: *goait* (Lhande) (atento,vigilante) (Palay 2,56 *goait*), *biasak* BN., L. (Lespy 1,105 *biasse*), *goasta* L. (Lespy 1,338 *goastá*). Gurean dauden beste hiato formulak dira: *legoa* (Detxep.), *lengoaje* (Detxep.), *goarnitu* (Detxep.), *goardatu* (Detxep.).

7. Disimilapen eta asimilapen erromanikoak. Metatesia

Ikusia dugu sustrai latinoan edo aintzinakoa duten hitzetan, euskaraz, nahiko maiz, asimilapen bokalikoa ematen zela, batez ere, *goranzkoa* (ascendente); honela, *zigulu* lat. sigilum, *gatulu* BN., L. lat. catilum, *inguru* c. lat. in gyrum, etab.

Maila erromanikoko hitzetan fenomeno berbera honako hauetan: *endelegatu* errom. *endilgar* (lat. intelligere), *gaitzuru* AN., BN., R., S. (celemin) errom. *cahiz-ero*, *urgullu* (Leiz.) errom. *orgullo*, *xedela* S. gask. *sedilla* (lat. sedi(cu)lam), *sarratu* B. errom. *cerrar*, *mithil* S. (muchacho) errom. *motil* (lat. mutilum), *ijito* AN., G. (gitano) gazt. zah. *egipciaco/egipto*, *txapitulu* errom. *chapidula/chapitela* (lat. capitellum), *kursulu* (Arriaga), *koxulu* B. (candil) *krisellu* ordez, *xiringa* errom. *seringa*, *albain* gazt. *hílván* (lat. filum vanum), *borroñ* R. arag. *borroña* (lat. borraginem), *milinga* BN. errom. *melin(droso)*, etab. *Inpirio* kasuan *beheranzko* asimilapena (errom. imperio).

Disimilapen bokalikoa ematen da, nolabait, *serora* AN., B., G. hitzean lat. sororam (bainan latin arruntean *seroram* formula ere bada; agian, bertatik erromantzetako formulak, biarn. *seror* (Lespy 2,278), *aitzeki* G. gazt. achaque (bainan B. *atxaki*). Disimilapena talde foniko antzetsuegiak alboratzeko eman ohi da.

(92) Cfr. *Manuel Alvar*. Dialecto aragonés, 156 or.-Euskarán b fonemak hiatorekin eginez ententzailea eduki dezake fonetismoaz aparte, aoa *aBua*, astua *astuBa*, mantua *mantuBa*. Esan dugunez, berdin *suBerte* (T. Etxahun) eta *biBolin* G. kasutan (jatorrizko *ue/io* taldeak hautsiaz). Berdin gertatu da *empleGatu* (emplear) hitzean, *ea* taldeari dagokionez.

Bestalde, bokale-metatesia honako berba hauetan: *erredola* errom. rodel, *malenconia* errom. melancolia (bainan *malenconia* gazt. zaharrear ere), *erraldoi* errom. *Roldán. Korrinko* (Landucci) kasuan (*gorringo*-aren aldagaia delarik) asimilapen kontsonantikoa *gonga* AN. errom, *conque/conga* kasuan bezala (lat. concham).

8. Dardarkariaren muturreko bokale protetiko

Euskararen inguruko erromantzeek, sarritan, *a* protetikoa daramate. Horietako erromantze batzutan delako protetika euskaldunaren ohitura fonetikoari zor zaio. Gure mailebuen maila latinoaz aztertzean, fenomeno batzutan bertan, ere nolabait, ematen zela baieztatu genuen (*a/e* kasutan, eta *i*-rekin ere batzutan) (93). Nahiko nabaria da euskaldunak dardarkariak hasitako hitzak ahozkatzeko nolako higuina ala errefusa duen. Beraz, latineko testigutza garbia zen *arraia*, *errege*, *errota*, *erripa* eta gisakoetan.

Zelta substratuak ez du fenomenoa euskarazkoak bezain ongi azaltzen gaztelanian, gaskoineran eta aragoieran. Batzutan, ala-eta guztiz, *a* latineko *ad* aurrizkiaren hondar bat da (adibidez, *arrimar/ad* rimare, *arrigar/ad* radicare, *arrasar/ad* rasum kasutan gisa).

Inkorporapen erromanikoa duten hitzetan protesi bokalikoa nabarmena da: *arrisku* errom. riesco/riesgo, *erreteila* B., G. (retejo) errom. *retellar*, *erlijio* errom. religión, *erliki* errom. reliquia, etab.

Erromanikoaren zerrenda hertsiki batean sail hauek aurkezten ditugu:

1) *Gaztelania-aragoieratik*:

Arazoi gazt. razón, *arratoi* gazt. ratón (bainan euskararen handidurazko zentzuaz, -ON atzizkiari dagokionez, erromantze batzutan gertatu ohi denez), *errio* gazt. río (94) *arroka* gazt. roca (hau, seguraski, aurrerromatar geruzako hitza), *errespetu* gazt. respecto, *errege* gazt. ruego (jatorrizko diphongoaren erorketaz, bigarren bokalea soilik gordeaz -ue/e-, leku hitzaren kasuan bezala, errom, *lucco*), *errieta* gazt. reyerta, *errezo* gazt. rezo, *erreal*

(93) A protetikari buruz ikus bibliografia hau: *G. Millardet*, Etudes de dialectologie languedaise. Toulouse 1910.—*J. Cornu*. “L’a prothétique devant rr en espagnol et en catalan”. ROMANIA 9,75-79.—*W. Meyer-Lübke*. Grammaire des langues romanes, 324 or.—*A. Luchaire*. Etudes sur les idiomes pyrénéens de la région française, 208-209 or.—*H. Gavel*. Eléments de phonétique basque. RIEV 12,189 ond.—*V. Bertoldi*. “Fonema basco-guascone attestato da Plinio”. Archivium Romanicum 15(1932) 400-410.—*R. Menéndez Pidal*. Orígenes del español, par. 40.—*E. Bourciez*. “Le domaine gascon”, Rev. de Ling. Rom. 12(1936), 1-9.—*F. H. Jungemann*. La teoría del sustrato y los dialectos hispano-romances y gascones, 272 ond.

(94) *Arrapatu* AN., G., *arrapu* B., *harrapatu* BN., L., S. lat-rapere-tik erromanismo bidez. Behe aldeko euskalkientzat *a(i)rapar* gazt. aditza aintzat hartzekoa da, eta iparraldekoentzat *arrapà* biarn. (Lesby 1,48). Corominas-engan *arrapar* okz. zaharrear “arrancar” delakoaren esanahiaz. (Ikus *Corominas DCELC* 3,998, *Mitxelena BAP* 12,371).

gazt. real, *arrebandara* gazt. rebanada, *arroza* gazt. arroz (arabiar hitza), *erramu* gazt. ramo, *erromeru* gazt. romero, *erruda* gazt. ruda, *erropa* gazt. ropa, *arrasto* gazt. rastro, *arrazaz* gazt. raza, *errenka* (95) gazt. renco, *errenkada* (96) gazt. zahar. *renglada* (hiler), *erretira* gazt. retirar, *erreparatu* (notar) gazt. reparar, *arroba* gazt. robo, *errenta* gazt. renta, *erru* gazt. yerro (97), *erredomea* gazt. redoma, *erremedio* gazt. remedio, etab (98).

Espainian protetika delakoa present zegoen aintzinako izen eta hitz berezi batzutan; honela *Arranimirus* Ranimirus ordez (976 urtean), *Arruesta* Ruesta ordez (1039 urtean), *Arremon* Remón ordez (1079 urtean), *arroturar* roturar ordez (1137 urtean).

Agian, aragoieratik gureganatutako hitzok ere protetika: *erripa* arag. ripa (lat. ripam), *arrasa* arag. rasa.

2) Gaskoin-biarnoeratik:

Gaskoinerak protesiarako joera bizia du *arriu* lat. rivum, *arraga* lat. fragam (haserako f-a erortzean dardarkaria ater gelditzen delako) kasuetan bezala. Baditu, bestalde, protesirik gabeko haserako dardarkariak.

Euskarari mailebatutako hitzen artean protesia dute hauek: *arrapostu* (Lhande) biarn. arripousta (Lespy 1,54), *arbuio* (99) gask. arrebóhi (Palay 1,68, lat. repudiare), *erretaula* gask. erretaule, *arrantatu* biarn. arroun, *arne-gatu* (Lhande) gask. arnegá, *arruket* gas. arrouquet, *arraseide* biarn. arreseire, *arroda* L. biarn. arrode (Lespy 1,56), *arrazu* S. biarn. arresoun (Lespy 1,49), *errebolta* biarn. rebolte, *errekuti* biarn. arrecouti, *errenbes* biarn. arrembés, *errebesea* gask. rebers (Palay 2,438), *erreita* biarn. reite, *errepausu* biarn. repaus, *erresillu* biarn. resilhou, *arrepika* biarn. arrepic (Lespy 1,53), *arrangura* biarn. rancura, *arras* AN., BN., L., R., S. biarn. *arras* (Lespy

(95) *Herren* (S. Pouv.), *erren* B., G. (cojo). Gutierrez hegoaldeko formulentzat jatorria gazt. *renco/rengo*. Hortik Gaztelan *renquear* (hacer cojera). *García Diego*-k lat. *renicus etimologiara jotzen du, erroz germaniarra uste duena (Dicc. 5600). Baita *Corominas*-ek (DCELC 3,1085). Gipuzkoako "errenka egin" aditza gazt. *renquear*-etik oso hurbil.

(96) *Errenkada* B., G. (fila), *herrenka* BN., *errenkatu* AN., B., G. Beheko euskalkien formulak, behintzat, hobe gazt. zaharreko *renglada*-rekin lotzea. *Renglón* ere familia berekoa da. Goiko aldagaiarentzat ez ahaz gaskoinerako *arre*, *reng*.

(97) *Erru* B. (culpa, yerro). *Pagu*, *pensu*, *kobru* eta gisakoak bezala, *errare* aditzaren *posberbala*. Baina hurbilagotik hartuta, seguraski, gazt. zaharreko *erro*-tik (*Corominas* DCELC 2,315), geroago, *yerro* gertatuko dena.

(98) *Errezel* B. (velo), *errezela* B. (cortina del dosel de la cama). *Corominas*-engan (DCELC 3,996) formula hurbil hauek penintsulan: *recel* (colcha) and., *rencel* (Burgos), *rancel* (Poema del Cid), etab.

(99) *Arbuio/arbiatu* BN., L., S. (desprecio, despreciar, desechar). Gurea lat. repudiare-ren ondorio erromaniko batetik. Konkretukiago, gask. biarnoerako *arrebouki* (Lespy 1,50), *arrebóhi* (Palay 1,68) hitzetik. Charency-k (RLPHC 24,156) gazt. *arrebujar*-ekin parekatzen zuen, bainan hori ezin daiteke onar.

1,48), *arrastel* biarn. *arrastél* (Lespy, 1,49), *arunt* biarn. *arount*, *arount*, *arruzta* biarn. *arrousta*, *erresol* BN. gask. *resolbe* (lat. *resolvere*), *arrakasta* (éxito) biarn. *requestá* (Lespy 2,233) (100).

Atal honetan aipatzekoak, bestalde, gaskoin-biarnoerara euskaratik saruriko hitzok (noski, dardarkariaurreko protetika dutenak): *arróco* biarn. eusk. *arroka* L. (rueca), *arrec* biarn. eusk. *erreka* (substratu zaharrekoa). Goian aitorzen genuenez, *A. Luchaire*-k ere uste du gaskoineran ematen den protesi-ugalpena euskararen eraginagatik dela. Bainan, bestalde, ARRA/AR-aurrizki-formula gaskoinaren aldamenen ematen da, hegoaldego ERRE-maizagoa delarik. Beraz, gaskoin ARRA-ren eragina dago *arraphiztu*, *arrae-gin* gisako formuletan (101).

3) Frantsesetik:

Errein L. fr. *rein*, *arrabota* fr. *rabot*, *arrekontru* fr. *recontre*, *irrizza* (arroz) fr. *riz*, *erreberia* fr. *rèverie*, *errekeitu* fr. *requérir*, *arresortu* (Duv.) fr. *resortir* (bainan, agian, seguruago *sortu* bertatik hau da, *arre* + *sortu*-tik) (102).

Baita mailebu erromanikoak dira protesi-az besteok: *arrambel* okzit. *ramel*, *errola* errom. *rolde* (nafarrez *rolde*).

A protesiari buruz diogu, probableki, *e* baino zaharragoa dela (nahiz-eta euskarari *e* ugariagoa izan), eta, batzutan dardarkariatzekoa *e* denean ere topa daiteke (adibidez, *arreka* hitzean *erreka* ordez).

Arau orokorra, ordea, da protesiaren bokalea atzedardarkariaren gisakoa dela, eta hori, nonbait, bokalearen erakarpen asimilatzaileagatik. Honela *e* protetikaz: *erregu*, *errez*; *a* protetikaz: *arrasto*, *arraio*, *arratoi*; *i* protetikaz: *irrio* (rio), *irrizza* (fr. *riz*). *Erredola* (103) kasuan (errom. *rodel*) metatesia dago. *O* atzedardarkariaren kasuan, normalki, *e* protetika ematen da: *err*-me-

(100) *Ardailla* S. (segunda cosecha), *erredial* S., *arradail* BN., L., S. (segunda hierba). *Corominas*-ek lat. *daculum*-aren eratorrin erromanikotzat, baina zuzenkiago lat. *retaliare*-tik aurretik *ar* (*re*) aurritzia duelarik. Gurean eragin zuzenena biarnoerako *arredalha* (Lespy 1,51) hitzarena. Hemen AR hori ER/ERRE aurrizki erromanikoaren aldagaia da. Ikus *Corominas* 2,105.

(101) Latineko RE- aurrizkiaren (euskarari ERRE-/*erreboluzio*, *errekurtso*, etab.) *a* bokalearen asimilapena *arramaitz* B., *arraseme* BN., *arraloba* S., gisako hitzetan, eta, nonbait, bokaleen elkar influxuagatik.

(102) *Erresuma* AN., L., S., Sal. (reino). Hitz honetan, agian, bi konposagai dauzkagu: bat *erret* (errega) eta bestea *somme* (*regimen* latinoaren formula sinkopatua); beraz, fr. zaharrean *reeme*, *rame*. Baina, *erresuma*, besterik gabe ere, izan zitekeen *erregimen/erreximen*-aren egokiera fonetiko bat, agian.

(103) *Erredola* L. (escudo). Mailebu erromaniko nabaria. Ikus *Corominas* DCELC 4,81 ond. Prob. *rodela*, gazt. *rodela*. Arma gisa baliteke urrunetik etorria izatea; dena dela, inguruan ditugu mailebuaren iturriak.

ro, erromes (104), erromatar, errosario. Alabaina *a* beste hauetan: arrosario, arrosa, arropa, arropa, arroda, arroka. Eta, azkenik, *e a* atzedardarkaria den kasu bitxi hauetan: erramu, errabia, errazoi (105).

Latineko RE-aurrizkiak normalki ERRE-formula du gurean (*erreboluzio*, *errepublika*, *errebolta*, *erremedio*, *erreforma*). Ekialdeko euskalkietan (BN., L., S.), alabaina, maiz ARRA-, atzeko *a*-ren asimilapenagatik, agian (*arramaiaz* (remayo, junio), *arrapostu* (respuesta). Aurrizki hau, bestalde, gure harrobiko erroei erants daiteke: *arraegin* BN., S. (rehacer), *arreseme* BN. (nieto), *arrerosi* BN., G., S. (redimir), *arraphiztu* (resucitar), *arraberritu* (renovar), *arrerabili* BN. (manosear), etab.

Dardarkaria likidarekin topatzen denean, normalki, dardarkari atzeko bokalea erori ohi da, *erliki* (reliquia), *erlijio* (religión), *erlazio* (relación), *erlinga* B. (relinga), *erloju* (reloj. lat. horologium) kasutan bezela. Baina erorketa bera beste kontsonante kasuetan ere: *arbuaitu* (gask. *arrebòhi*, Palay 1,60, lat. repudiare), *ernegatu* (106) (renegarse), eta maila latinoan *ermentari* G. (lat. ferramentarium), *ertore* G. (lat. rectorem), etab. (107).

8. Haserako s urkariaren aurreko protesia

Beste protesia bokaliko kasu bitxia latineko s likida edo urkarriarena da. Bokale protetika euskarak *e/i* dira (*espirtu/izpiritu*, *ezkutu/izkutu* mailebuen mailan).

Protesi hau, noski, ez da euskararen pribatiboa, latin arruntean nabarrena baitzen, nahiz-eta neurri apalagoan. Berdin gertatzen da gaztelania

(104) *Erromes* BN., B., G., L. (peregrino, romero), *errumes* BN., B., L. (pobre, mendigo). Etimologia *erromero*-ren norabidean doa, noski, baina formulak ez du esplikatzen gurearen azken s hori. Baliteke *erromero* delakoa *erremusina* hitzarekin, nolabait, nahastuta egotea, ezen-eta *errumes*-ek "mendigo" ere adierazten baitu BN., L. euskalkietan. *Corominas*-ek, bestalde, *romero* hitza (DCELC 4,56 ond.) lat. *ros marinus*-etik dakar, eta, sinkopatuta *romaris-etik. Beraz, kat. eta gask. zaharrean *romer*. Agian, s hori pluraleko *romers* batetik ere ekar daiteke...

(105) *Arrabita*, *arrebita* BN., S. (violin, tamboril). Mailebu erromanikoa, nahiz-eta bere erroa arabiarra izan. Gogoratzeak fr. zahar. *rebec* eta gask. *arrubec* besteen artean.

(106) *Erdoil* BN., L., S., R., *erddollo* S. (herrumbre), *herdo* BN., L., S. (añublo, roña), *erdoi* G. (roña). Probableki, lat. *robi(cu)lum-etik erromanikoa bidez. Nahiz-eta gaitza izan erromantze zehatz bati lotzea, hona formula hurbileko batzuk: *arudilla* landeraz, *arroudille* (Teste), *redoille* fr. zahar., *roil*. prob., *arroudilho* gask. Baliteke gurean metatesi bokaliko ematea *arroudille/arroudilho* formulakiko. Bestalde, *ar* gaskoin protetika gure *er*-aren ordainaz: *arround/arrunt*, *arnegatu/ernegatu*, etab.

(107) Leizarraga-engan, noski, protesieza joera kultistatatzat interpreta daiteke: *rude*, *racoín* (razón), *rançoín* (rescate), *respuesta*, *reportatu*, *repaus* (reposito), eta berdin aipaturiko hitz latino hauetan: *regina* (reina), *rege* (rey), *ruta* (ruda, Bot.), *rencore*. Detxepare-engan, berriz, besteok: *recebitu*, *redemitu*, *reputazione*.

gisako erromantzeetan (espada lat. *spatham*. estrella lat. *stellam*, esposo lat. *sponsum*).

Euskaran protesia inkorporapen berankorra edo erromanikoa duten hitzetan ere aurkitzen da, batzutan erromantze bertatik, eta bestetan gurera igarotzean (frantses kasuan bezala). Honela frantses mailebuetan: *estaia* fr. stay, *eskantil* (Lhande) fr. zahar. *schantill*, *eskora* (Lhande) fr. score. Gaskoineraren kasuan protesia mintzairan bertan ematen da: adibidez, *espos* (Lhande) gask. *espous*. Beste exenplu protesidunak latin-erromaniko mailan: *espi* B., G. lat. errom. *spi(nam)*, *ispillu* lat. errom *spe(cu)llum* (arag. *espillo*), *izpiko* R. lat. *spicum*, *izpiliku* B. (metatesiaz) lat.-errom. *spiculum*, *ispilinga* lat.-errom. *spinghulam* (metatesiaz) euskaran, etab.